

(Meer) muziekonderwijs als doel en middel

TUSSENTIJD ONDERZOEK NAAR HET STIMULERINGSPROGRAMMA MUZIEKONDERWIJS

Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW

Anja van den Broek | Tessa Termorshuizen | Josien Lodewick
Hannah de Vries | Marije van Essen

(Meer) muziekonderwijs als doel en middel

Tussentijds onderzoek naar het stimuleringsprogramma muziekonderwijs

Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW

Anja van den Broek, Tessa Termorshuizen, Josien Lodewick, Hannah de Vries & Marije van Essen

Mei 2019

© 2019 ResearchNed Nijmegen in opdracht van het ministerie van OCW. Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2008 voor kwaliteitsmanagementsystemen en NEN-ISO 20252:2012 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding, vraagstelling en beleidscontext	5
1.1	Inleiding	5
1.1.1	Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020	5
1.1.2	Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's	5
1.1.3	Publiek-Private samenwerking	6
1.2	Doel van het onderzoek en vraagstelling	6
1.3	Opzet en methode	6
2	Reconstructie van de beleidstheorie en innovatiekader	9
2.1	Inleiding	9
2.2	Stimuleringsprogramma's muziekonderwijs: beleidstheorie	9
2.2.1	Reconstructie van de beleidstheorie: inleiding	9
2.2.2	Aanleiding, achtergrond en doelen van het beleid	10
2.2.3	Beleidsinstrumenten	13
2.2.4	Concrete activiteiten	17
2.2.5	Bedoelde en onbedoelde effecten	18
2.3	Duurzame effecten van onderwijsvernieuwing: indicatoren en determinanten	19
2.3.1	Kenmerken van de innovatie	20
2.3.2	Interne context: situatie binnen de school	21
2.3.3	Externe context: relatie tussen school en omgeving	22
2.3.4	Het innovatieproces	23
2.4	Naar een onderzoekskader	23
2.5	Kwaliteit van de bestudeerde bronnen	24
2.5.1	Onderzoek Impuls Muziekonderwijs	24
2.5.2	Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018	25
2.5.3	Peil. Kunstzinnige oriëntatie 2015-2016	26
2.5.4	Muziekles op de basisschool: meer en beter?	27
2.5.5	Onderzoek Impact van Méér Muziek in de Klas	27
2.5.6	Plananalyse Muziek op pabo's	28
3	Muziekonderwijs: stand van zaken	29
3.1	Inleiding en methode	29
3.2	Deelname in cijfers	29
3.3	Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020	31
3.4	Deelregeling Professionalisering muziekonderwijs op pabo's	35
3.5	Privaat-publieke samenwerking: Méér Muziek in de Klas	38
3.6	Het stimuleringsprogramma als geheel	42
3.7	Aansluiting van het gehele stimuleringsprogramma bij de innovatietheorie	43
3.8	Reflectie op de resultaten	44
4	Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	45
4.1	Opzet en werkwijze	45
4.2	Resultaten van de stimuleringsmaatregelen	45
4.3	Inzicht in bouwstenen voor toekomstig ondersteuningsbeleid	48
4.4	Aanbevelingen voor beleid	49
	Bijlage 1: Schematisch overzicht resultaten	51
	Bijlage 2: Deelname programma's per provincie	55
	Bijlage 3: Geraadpleegde bronnen	57

1 Inleiding, vraagstelling en beleidscontext

1.1 Inleiding

Omdat er zorgen waren over de kwaliteit van het muziekonderwijs in Nederland heeft de Commissie Gehrels in 2014 de Handreiking muziekonderwijs 2020¹ opgesteld. Samen met private partijen heeft de rijksoverheid hierop de uitvoering van het programma Cultuureducatie met Kwaliteit² op het onderdeel muziek geïntensiveerd en versneld. Dit betreft een tijdelijke impuls tot en met 2020, met een oorspronkelijk beschikbaar bedrag vanuit de rijksoverheid van 25 mln. (inmiddels verhoogd tot ongeveer 40 mln.). Naast de Impuls Muziekonderwijs biedt Cultuureducatie met Kwaliteit (hierna: CmK) een Matchingsregeling waarin gemeenten, provincies en andere partijen cofinanciering kunnen verstrekken voor projecten en de subsidieregeling Professionalisering Cultuureducatie Po voor scholen die cultuuronderwijs steviger willen verankeren binnen de school. De intensivering op muziekonderwijs is gestart in 2015 en beslaat de volgende stimuleringsmaatregelen³:

1.1.1 Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020

Deze subsidieregeling voor scholen (uitgevoerd door het Fonds voor Cultuurparticipatie – FCP) stimuleert een duurzame inbedding van goed muziekonderwijs in het po langs drie lijnen:

- (1) deskundigheidsbevordering van mensen voor de klas;
- (2) structureel verzorgen van muziekonderwijs onder schooltijd en
- (3) verbindingen tussen binnen- en buitenschoolse muziekeducatie.

De regeling is na de derde ronde in juni 2018 thans gesloten. In totaal zijn er bijna 1.700 deelnemende scholen (circa een kwart van alle scholen) en ruim 350.000 bereikte leerlingen, met een subsidiebudget van 30 mln.⁴ De vijftien als eerste gestarte scholen hebben het driejarige traject inmiddels afgerond. De na 2015 gestarte scholen doen dat uiterlijk in schooljaar 2020-2021. Scholen hebben zelf een aanvraag gedaan bij FCP en werken samen met een instelling muziekexpertise. Dit kan een penvoerder voor CmK⁵ zijn, maar dat hoeft niet. Niet alle scholen nemen namelijk deel aan een traject in het kader van CmK.

1.1.2 Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's

Deze subsidieregeling voor pabo's (uitgevoerd door het FCP) stimuleert dat toekomstige groepsleerkrachten zich meer handelingsbekwaam voelen op het gebied van muziekonderwijs. Pabo's hebben in de zomer van 2017 en in maart-april 2018 aanvragen ingediend, waarna het beschikbare budget van € 5 mln⁴ grotendeels is verdeeld over de aanvragers; vier pabo-besturen (vijf vestigingen) hebben geen aanvraag ingediend. De regeling staat van 29 april tot en met 24 mei 2019 weer open voor de pabo's die nog niet hebben ingediend; vermoedelijk zal de dekkingsgraad van deze regeling uiteindelijk 100 procent zijn.

1 Commissie Verkenning Muziekonderwijs in het Primair Onderwijs, Handreiking Muziekonderwijs 2020, 2014.
2 Rijk, gemeenten, de provincies en de PO-raad bevorderen de kwaliteit van het cultuuronderwijs in Nederland middels het Programma Cultuureducatie met Kwaliteit. In de uitvoering daarvan werkt OCW samen met het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP). Ook hebben de 35 grootste gemeenten, de provincies en de PO-raad afgesproken zich in te zetten voor cultuuronderwijs (bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs).
3 Verder in het rapport wordt meer gedetailleerd ingegaan de verschillende regelingen en de beleidstheorie er achter.
4 Rijksoverheid. (2019). Muziek op de basisschool. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/muziek>
5 Bij subsidieregelingen wordt een project vaak uitgevoerd door een samenwerkingsverband van verschillende organisaties. De organisaties die samenwerken zijn deelnemers. Een penvoerder is één van de deelnemers in het samenwerkingsverband, bijvoorbeeld de projectleider. Deze persoon fungeert als contactpersoon, geeft wijzigingen door en informeert de deelnemers in het samenwerkingsverband.

1.1.3 Publiek-Private samenwerking

De stichting Méér Muziek in de Klas is opgericht om uitvoering te geven aan de uitgangspunten uit de Handreiking Muziekonderwijs. De stichting zet zich in voor meer en beter muziekonderwijs middels drie lijnen: bewustwording, deskundigheidsbevordering & lesmethoden en regionale verankering. Naast subsidie van OCW richt de stichting zich op het werven van private financiering, middels bijvoorbeeld sponsoring.

1.2 Doel van het onderzoek en vraagstelling

De Tweede Kamer en OCW willen inzicht krijgen in de effecten van de voorgaande maatregelen en de mate waarin opbrengsten in de toekomst bestendig kunnen worden, ook als de stimulering wegvalt. Voor het meten van harde effecten is het op dit moment nog te vroeg. Een beleidsevaluatie zal daarom later nog plaatsvinden. Op korte termijn is echter een besluit geboden over de toekomstige ondersteuning van cultuureducatie in brede zin, waaronder het muziekonderwijs. Daarom wil OCW het resultaat tot nu toe inzichtelijk maken.

Naast inzicht in de resultaten tot nu toe, is er behoefte om inzicht in de succesfactoren te verdiepen. Vraag is daarbij ook wat theorieën en onderzoeken op het gebied onderwijsinnovatie kunnen leren over de succesfactoren bij muziekonderwijs. Daarbij kan het muziekonderwijs mogelijk als goed voorbeeld dienen voor de bredere beleidsvorming. Daarom heeft OCW gevraagd om de resultaten en de succesfactoren op het gebied van muziekonderwijs vanuit een breder perspectief te bekijken en te vertalen naar andere disciplines binnen de cultuureducatie. Belangrijk is daarbij dat de ingezette ontwikkeling op het gebied van muziekonderwijs duurzaam moet zijn; het stimuleringsprogramma is – uit de aard der zaak – tijdelijk.

Concreet heeft het gevraagde onderzoek als doel:

- inzicht in de tussentijdse resultaten en effecten van de stimuleringsmaatregelen muziekonderwijs (voornamelijk kwalitatief, maar waar mogelijk ook kwantitatief);
- inzicht in de succes- en faalfactoren op het gebied van muziekonderwijs;
- inzicht in mogelijke bouwstenen voor toekomstig ondersteuningsbeleid voor cultuureducatie in brede zin en de plaats van muziekonderwijs daarbinnen.

Deze doelstelling is uitgewerkt in twee vragen waarvan de eerste betrekking heeft op resultaten van het beleid en de tweede zich richt op de toekomst van het beleid.

Resultaten: Wat is uit bestaand onderzoek, zowel kwalitatief als kwantitatief en gerelateerd aan theorieën en onderzoeken op het gebied van onderwijsinnovatie, af te leiden over de resultaten en effecten van de drie stimuleringsmaatregelen, wat wel en niet werkt en wat succes- en faalfactoren zijn?

Toekomst: Wat zeggen deze resultaten over de wijze waarop muziekonderwijs na 2020 op effectieve wijze ingericht kan worden en wat leren de resultaten over de ondersteuning van cultuureducatie in brede zin?

1.3 Opzet en methode

Het onderzoek is uitgevoerd in een aantal stappen. Allereerst zijn verkennende gesprekken gevoerd met het LKCA, FCP, Méér Muziek in de Klas en het ministerie van OCW. Deze gesprekken vormen samen met een literatuurstudie de basis voor de reconstructie van de beleidstheorie met een gestructureerde beschrijving van beoogde effecten, resultaten en succes- en faalfactoren per maatregel. In de tweede stap zijn innovatietheorieën bestudeerd met betrekking tot onderwijsvernieuwing en zijn deze, in combinatie met de beleidstheorie, ontwikkeld tot een onderzoekskader waarbinnen gevonden resultaten zijn geïnterpreteerd.

In de derde stap zijn de beschikbare onderzoeksrapporten die verslag doen van onderzoeken naar de drie programma's, bestudeerd. Alle gevonden resultaten zijn opgenomen in het onderzoekskader. Op basis van dit kader zijn opbrengsten van de programma's geordend, is een kennissynthese per onderdeel gemaakt en zijn resultaten geduid. Dit heeft geresulteerd in een tussenrapportage (stap 4) die besproken is met de begeleidingscommissie. In overleg met de begeleidingscommissie zijn dertien deskundigen geraadpleegd met de vraag op dit tussenrapport te reflecteren. Het accent in deze reflectie lag op (wederzijdse) lessen voor de stimulering van muziekonderwijs in het bijzonder en van cultuureducatie in brede zin en de ontwikkeling van het beleid. Tot slot is de reflectie van deze deskundigen verwerkt in het eindrapport dat nu voorligt.

1. Oriëntatiefase: verzamelen, beoordelen en ordenen	<ul style="list-style-type: none"> → 1a Startgesprek/werkafspraken opdrachtgever → 1b. Verkennende gesprekken met FCP, Méér Muziek in de Klas, OCW, LKCA. → 1c. Verzamelen en beoordelen literatuur met checklist → 1d. Reconstructie beleidstheorie: gestructureerde beschrijving van doelen, beleidsinstrumenten, effecten en resultaten en succes- en faalfactoren per maatregel
2. Vaststellen onderzoekskader	<ul style="list-style-type: none"> → 2a. Beschrijving relevante innovatietheorieën voor de nadere analyse van de maatregelen → 2b. Synthese op basis van innovatietheorieën voor het primair onderwijs: vaststelling passend kijkkader (innovatiemodel) voor de analyse van de bronnen die betrekking hebben op de maatregelen
3. Bestudering bronnen, ordening en kennissynthese	<ul style="list-style-type: none"> → 3a. Gestructureerde analyse per maatregel op basis van vastgesteld kijkkader
4. Eindrapportage, reflectie en advies	<ul style="list-style-type: none"> → 4a. Vervaardigen eindrapportage → 4b. Afsluitende reflectie: brede duiding resultaten → 4c. Gestructureerde analyse van de samenhang tussen maatregelen en de rol van OCW en andere landelijke actoren, op basis van het vastgestelde kijkkader en reflectie van deskundigen → 4d. Beleidsadvies

De volgende werkwijze is hierbij toegepast. Alle rapporten zijn kritisch doorgenomen en de relevante teksten die betrekking hadden op de resultaten zijn geordend op opgenomen in Kwalitan. Kwalitan is een databaseprogramma dat de onderzoeker ondersteuning biedt bij het analyseren van kwalitatief materiaal. Kwalitan zorgt voor een efficiënte en gestructureerde opslag van de gegevens en biedt diverse hulpmiddelen om het materiaal te analyseren, zoals coderen, selecteren en terugzoeken van gegevens, het ordenen van codes of van woorden in de tekst en het schrijven van memo's. Alle fragmenten zijn geordend naar de onderdelen van de innovatietheorie en het beschreven onderzoekskader. In het navolgende hoofdstuk (hoofdstuk 1) beschrijven we allereerst de beleidstheorie, de innovatietheorie en het onderzoekskader dat op basis hiervan is gemaakt. In hoofdstuk 1 gaan we in op de resultaten van de analyses. De conclusies, de reflectie en beleidsaanbevelingen komen aan bod in hoofdstuk 4.

2 Reconstructie van de beleidstheorie en innovatiekader

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we het kader dat gebruikt is om de resultaten die tot nu toe zijn bereikt te ordenen en te duiden. Hiervoor beschrijven we allereerst de beleidstheorie die ten grondslag ligt aan de stimuleringsprogramma's muziekonderwijs. Het doel van het beschrijven van de beleidstheorie is het verschaffen van inzicht in de aanleiding, doelen, beleidsinstrumenten en uitkomsten/effecten van het beleid. Deze stap is noodzakelijk om later in de literatuur op zoek te gaan naar evidentie voor de stand van zaken met betrekking tot muziekonderwijs. Het tweede deel bevat een beschrijving van aspecten uit de onderwijsinnovatieliteratuur die aanduiden welke indicatoren en determinanten bepalend zijn voor het realiseren van duurzame effecten van een vernieuwing. Deze twee onderdelen samen bepalen het kader voor ordening en interpretatie van de gevonden informatie.

2.2 Stimuleringsprogramma's muziekonderwijs: beleidstheorie

2.2.1 Reconstructie van de beleidstheorie: inleiding

Deze paragraaf beschrijft de beleidstheorie achter het stimuleringsprogramma muziekonderwijs. Om tot een gedegen advies te komen over de opbrengst (doeltreffendheid) van de regelingen, is het van belang inzicht te hebben in de initiële uitgangspunten van de regelingen. Immers, alleen als duidelijk is welke veranderingen de regeling teweeg zou moeten brengen en tot welke effecten die veranderingen zouden moeten leiden, kan worden vastgesteld of het met de tot nu toe behaalde resultaten de gewenste kant op gaat. Het achterhalen van beleidsdoelstellingen wordt ook wel de 'reconstructie van de beleidstheorie' genoemd.⁶ Op pagina 19 wordt deze reconstructie schematisch weergegeven. De reconstructie vormt het referentiekader voor de interpretatie van de verdere onderzoeksresultaten. Op basis van de gereconstrueerde beleidstheorie verkrijgen we inzicht in de relatie tussen de beleidsdoelstelling en de concretisering c.q. operationalisering van de doelstelling in de praktijk. In het onderzoek zal de beleidstheorie mede de basis vormen voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. De beleidstheorie bestaat uit:

- een afbakening van het beleidsterrein en een beschrijving van het beleid;
- een overzicht van de motivering voor het beleid en de theorie achter het beleid (realisatie van doelen en inzet van beleidsinstrumenten);
- de verwachte opbrengsten en (eventuele) bijeffecten.

De beleidstheorie is gereconstrueerd op basis van beleidsteksten en interviews met Méér Muziek in de Klas, LKCA, FCP en OCW. Hierbij is zoveel mogelijk gekeken naar achterliggende veronderstellingen over de bijdrage van het beleidsinstrument aan het beleidsdoel (waarom zal deze interventie bijdragen aan het doel?). In de gesprekken en de analyse van beleidsdocumenten is gekeken/gevraagd naar:

- een omschrijving van het probleem als aanleiding voor het beleid (probleemanalyse);
- het identificeren van gedragsmechanismen en beleidsinstrumenten waarvan wordt verwacht dat ze het probleem oplossen (het conceptualiseren van de verwachte causale relatie tussen probleem en oplossing);
- het vaststellen van onderliggende argumentaties hiervoor;

6 Hoogerwerf definieert een beleidstheorie als 'het geheel aan veronderstellingen van een actor dat aan een beleid ten grondslag ligt'.

- het leggen van een relatie tussen mechanismen (instrumenten en activiteiten) en beleidsdoelen om een causale argumentatieketen te construeren (het formuleren van de relatie ‘als x dan y’);
- identificeren van impliciete aannames om missende schakels te duiden (als ‘x = niet; dan y’);
- identificeren van mogelijke niet-beoogde effecten.

Met de beleidsreconstructie worden de onderliggende theoretische assumpties van de stimuleringsmaatregelen Impuls Muziekonderwijs, Professionalisering muziekonderwijs pabo’s en activiteiten van de publiek/private samenwerking expliciet gemaakt. De beleidstheorie biedt aldus een basis voor de interpretatie van de bronnen vanuit breed perspectief: op basis van literatuur, beleidsdocumenten en interviews met betrokkenen. De lezer vindt daarom, naast de historische context en beleidscontext ook duiding aan de hand van citaten uit interviews die zijn gehouden.

2.2.2 Aanleiding, achtergrond en doelen van het beleid

Cultuureducatie met Kwaliteit

Er is al lange tijd aandacht voor de koppeling tussen cultuur en onderwijs. Vanaf 1996 bestond onder staatssecretaris Nuijs het programma ‘Cultuur & School’, dat zich richtte op het stimuleren van cultureel aanbod waar basisscholen gebruik van konden maken. In 2011 verzocht de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Halbe Zijlstra de Onderwijsraad om een advies over hoe het primair onderwijs ondersteunend kon zijn aan het verzorgen van kwalitatief goede cultuureducatie en hoe culturele instellingen ondersteunend konden zijn in het aanbod voor scholen. In 2012 constateerden de Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur dat cultuureducatie slechts een marginale plek innam in het lesprogramma van basisscholen en dat het op de scholen ontbrak aan tijd, geld en kennis om hier verandering in te brengen. In het rapport *Leren, creëren, inspireren! (2012)*⁷ werd gesteld dat het beleid van de afgelopen tijd weliswaar had gezorgd voor mooie initiatieven, meer educatief aanbod vanuit de cultuursector en de opkomst van cultuurcoördinatoren en intermediairs, maar dat de tot dan toe behaalde resultaten nog niet samen waren gekomen tot een stevig cultuuronderwijsprogramma op basisscholen. Dit beeld werd bevestigd in het *Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2012* door Van Schilt-Mol.⁸ Ook zij gaf aan dat er diverse initiatieven werden ontwikkeld en uitgevoerd, maar dat duurzame, intensieve samenwerking tussen het onderwijs en de culturele sector nog niet van de grond komt. Incidentele projecten, vaak uitgevoerd door instellingen met een leerkracht in de ondersteunende rol, vonden na het beëindigen van de subsidie geen doorgang meer. Naast inhoudelijke verankering, zou dus ook aandacht moeten zijn voor strategische, materiele en financiële verankering. Bij alle uitvoerders van muziekeducatie, zowel bij leerkrachten, vakleerkrachten als muziekdocenten, bestond daarnaast behoefte aan (bij)scholing om handelingsverlegenheid en het gevoel van onzekerheid over de eigen competenties weg te kunnen nemen. Basisscholen, pabo’s en culturele instellingen zouden op structurele wijze gezamenlijk in moeten zetten op professionalisering. Van Schilt-Mol gaf nog aan dat doorlopende leerlijnen van belang zijn voor het verduurzamen en gericht aanbieden van muziekonderwijs en het integreren van cultuureducatie als geheel. De doorlopende leerlijnen bieden houvast voor de invulling van educatie, omdat er concreet te behalen doelstellingen worden geformuleerd. Muziekeducatie kan op dat moment doelgericht in plaats van activiteitgericht plaatsvinden, waardoor duidelijk is welke competenties centraal moeten staan.

Op basis van bovenstaande bevindingen werd daarom in 2012 voor een nieuwe aanpak gekozen met het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK). Voor de uitvoering van het programma CmK werken de Rijksoverheid, gemeenten, provincies en de PO-raad in de uitvoering samen met het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP) en het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).

⁷ Onderwijsraad & Raad voor Cultuur. (2012). *Cultuureducatie: leren, creëren, inspireren!* Den Haag: Onderwijsraad.

⁸ Schilt, van - Mol, T. (2012). *Muziekles op de basisschool: meer en beter?* In T. IJdens, M. Van Hoorn, A. van den Broek, & C. Van Rensen (Reds.), *Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2012. Doelen, middelen, effecten.* (pp. 39-52). Utrecht: Fonds voor Cultuurparticipatie.

Het programma is niet aanbodgericht zoals in Cultuur & School, maar richt zich op de vraag en de behoefte vanuit het onderwijs om een vaste plek voor cultuureducatie mogelijk te maken en hoe de cultuursector hierop kan aansluiten. De focus van het programma CmK ligt vooral op de kwaliteit en de duurzaamheid van cultuureducatie. Het doel van het programma is goed cultuuronderwijs op elke school en voor ieder kind. Het programma is niet zozeer gebaseerd op statistieken maar op adviezen van de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad. Het programma CmK kent vier hoofdlijnen waarmee men het gestelde doel denkt te bereiken:

- een inhoudelijke basis bieden met lesontwikkeling en doorlopende leerlijnen;
- deskundigheid van leraren en educatief medewerkers van cultuurinstellingen verbeteren;
- instrumenten voor de beoordeling van leerlingen aanreiken (bijvoorbeeld portfolio's);
- duurzame samenwerking tussen scholen en culturele instellingen stimuleren, onder andere via de matchingsregeling Cultuureducatie met Kwaliteit.

Onderdeel voor de uitvoering van het programma CmK is de deelregeling Cultuureducatie met Kwaliteit in het primair onderwijs, die gepubliceerd is in augustus 2012. Deze regeling wordt uitgevoerd door het FCP. Binnen deze regeling kunnen instellingen met een culturele doelstelling (in nauwe samenwerking met scholen) subsidie ontvangen voor het ontwikkelen van activiteiten die bijdragen aan de borging van cultuur binnen het primair onderwijs. Het betreft een matchingsregeling. Dat wil zeggen dat een gemeente of provincie de subsidie van het FCP volledig matcht, eventueel in samenwerking met subsidiepartners.⁹ Deze matching moet ervoor zorgen dat budgetten elkaar versterken en dat partijen samen kunnen werken aan een gezamenlijk doel.

Het FCP kan deze meerjarige stimuleringssubsidie verstrekken voor activiteiten op het gebied van cultuureducatie die bijdragen aan het realiseren van één of meerdere van de vier hoofddoelen van het beleidsprogramma CmK. Het gaat om activiteiten die bijdragen aan één of meerdere van de volgende doelen: de ontwikkeling, verdieping en vernieuwing van het curriculum op het gebied van kunstzinnige oriëntatie, het bevorderen van vakinhoudelijke deskundigheid, het versterken van de relatie tussen school en culturele omgeving en/of het ontwikkelen van beoordelingsinstrumenten voor de culturele ontwikkeling van kinderen.⁹

Voor activiteiten met bovenstaande doelen kon in twee rondes (2013-2016 en 2017-2020) subsidie worden aangevraagd door de penvoerders (culturele instellingen) die de activiteiten samen met de basisscholen zouden uitvoeren. In de tweede ronde is doel vier weggelaten, omdat hier in de praktijk te weinig mee werd gedaan en werd behalve op kwaliteit en duurzaamheid extra gefocust op verdieping van het programma en het vergroten van het bereik van de regeling.

Naast de matchingsregeling heeft in het verleden binnen het programma CmK ook 'flankerend beleid' plaatsgevonden vanuit het FCP¹⁰.

⁹ Deelregeling Cultuureducatie met Kwaliteit in het primair onderwijs Fonds voor Cultuurparticipatie 2013-2016. Stcrt. 2012, nr. 15826

¹⁰ Met dit beleid werden extra projectsubsidies verstrekt aan cultuureducatieprojecten die ondersteunend waren aan en aanvullend op de activiteiten zoals deze werden uitgevoerd in het kader van CmK. De meest recente vorm van flankerend beleid vanuit het FCP was de Regeling Professionalisering Cultuuronderwijs PO (PCPO) die in 2015 werd ingesteld door het FCP (Regeling Professionalisering Cultuuronderwijs PO. Stcrt. 2015, Nr. 21377). Flankerend aan de deelregeling CmK (de matchingsregeling) kon subsidie worden aangevraagd voor een project 'dat strekt tot professionalisering van het cultuuronderwijs op bestuursniveau, schoolniveau en bij de (vak)leerkrachten, zodat kinderen een kwalitatief goed en samenhangend aanbod van cultuuronderwijs ontvangen'. Aanvragen voor PCPO kunnen niet meer worden gedaan; deze regeling vervalt per 1 januari 2020.

Het stimuleringsprogramma voor Muziekonderwijs

Uit onderzoek is naar voren gekomen dat er in de samenleving een groot draagvlak is voor meer en beter muziekonderwijs; 84 procent van de ouders is van mening dat het belangrijk is dat kinderen op school in aanraking komen met muziek.¹¹ Echter, slechts elf procent van de scholen vindt dat haar docenten deskundig genoeg zijn om muziekonderwijs te geven.¹² Ook docenten zelf voelen zich vaak niet bekwaam genoeg voor het geven van muziekonderwijs. Ze missen het zelfvertrouwen om bijvoorbeeld te zingen voor en met de klas.¹³ In juni 2014 verzocht toenmalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker om een handreiking met input voor de cultuurnota 2017-2020. Hieruit kwam in 2014 de Handreiking Muziekonderwijs 2020¹ voort, die werd opgesteld door de Commissie Verkenning Muziekonderwijs in het Primair Onderwijs (Commissie Gehrels).

Op initiatief van het FCP waren in de voorafgaande periode al diverse muziekprojecten gestart (zoals Muziek in ieder Kind, Kinderen Maken Muziek (in samenwerking met Oranjefonds), Muziek telt!) en verschillende private fondsen stimuleerden ook initiatieven gericht op muziekonderwijs in het primair onderwijs, soms in samenwerking met publieke financiers. Al deze programma's (en ook de extra aandacht voor cultuur door het programma CmK) hebben eveneens bijgedragen aan muziekonderwijs en vaak ook aan deskundigheidsbevordering van leerkrachten. Het positieve beeld zou volgens de handreiking moeten worden genuanceerd; ondanks positieve ontwikkeling door de genoemde programma's hadden bezuinigingen op cultuur gezorgd voor afbrokkeling van de lokale infrastructuur voor cultuur- en specifiek muzikeducatie. Veel van de inspanningen op het gebied van muziekonderwijs tot dan toe waren bovendien gericht op tijdelijke projecten die slechts een relatief kleine groep kinderen bereikten. Voorlopige conclusie was dat de inspanningen van de afgelopen jaren zeker hadden bijgedragen aan beter muziekonderwijs, maar dat lang niet alle scholen en kinderen hiermee in aanraking kwamen en veel docenten zich door het gebrek aan ervaring nog steeds niet handelingsbekwaam voelden voor het geven van muziekonderwijs. Alle stukjes van de puzzel leken aanwezig om muziekonderwijs voor ieder kind bereikbaar te maken, maar er moest een plan komen om dit landelijk te binden tot een geheel en de implementatie ervan te versnellen.

De handreiking bevatte een twintigtal acties voor overheid, lokale en regionale bestuurders, primair onderwijs, pabo's, conservatoria, culture instellingen, buitenschools aanbod en een privaat-publiek platform om te komen tot versnelling van de implementatie van gedegen muziekonderwijs voor elk kind. Minister Bussemaker informeerde de kamer in oktober 2014 over deze Handreiking en de daaruit volgende Impuls Muziekonderwijs. Deze impuls kreeg vorm met de publicatie van de 'Deelregeling Impuls Muziekonderwijs PO 2015-2020' in 2015 en de publicatie van de 'Regeling Professionalisering Muziekonderwijs op pabo's' in 2017. Daarnaast werd in 2014 Stichting Méér Muziek in de Klas als privaat-publiek platform opgericht. De ambities en het gewenste eindbeeld in 2020 zijn door de commissie samengevat in onderstaande doelen:

- alle kinderen in Nederland van tweeënhalf tot twaalf jaar krijgen structureel muziekonderwijs;
- binnen- en buitenschools muziekonderwijs worden met elkaar verbonden;
- er wordt gebruikgemaakt van vakdocenten en beproefde methoden;
- er is een helder landelijk kader en er zijn kwaliteitsinspecties;
- er worden nieuwe financiële kaders opgesteld: juist op het terrein van muziekonderwijs ligt een kans om vanuit één gezamenlijke visie vanuit onderwijs en cultuur te komen tot structurele verbeteringen; er gaat opnieuw gesproken worden over geld en verantwoordelijkheden;

11 Wils, J. (2010). Muziek telt! Onderzoek naar behoefte en imago van muziekonderwijs bij Nederlands publiek (18 jaar en ouder). Amsterdam: Veldkamp.

12 Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., Donker, A., & Grinten, M. van der. (2014). Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014). Sardes & Oberon, i.o.v. Ministerie OCW

13 Schilt-Mol, T. van, Mariën, H., Vijfeijken, M. van, & Broekmans, A. (2011). Muzikeducatie in het primair onderwijs. Een kwantitatieve en kwalitatieve verkenning van de stand van zaken. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.

- lokale spelers (schoolbesturen, culturele instellingen, pabo's, wethouders) sturen de implementatie samen;
- er wordt tijd, aandacht en geld besteed aan communicatie, campagnes en kennisontwikkeling, ook via de massamedia.

2.2.3 Beleidsinstrumenten

Op basis van bovenstaande doelen heeft de commissie in verschillende uitgangspunten geformuleerd hoe de implementatie van de doelen bereikt kan worden en welke beleidsinstrumenten hiervoor ingezet kunnen worden. Onderstaand een overzicht hiervan.

Professionaliteit en kwaliteit: de vakleerkracht is bijna overal wegbezuinigd en financieel gezien geen haalbare optie. Wel dient op school muziek expertise voorhanden te zijn. Dit kan door: het bekwaam van groepsleerkrachten, zowel inhoudelijk als op vaardigheden (d.m.v. het verhogen van de kwaliteit op de pabo en coaching van huidige docenten door vakdocenten); de vraag vanuit de school naar kwaliteitsverhoging van muziekonderwijs bevorderen (d.m.v. samenwerking met culturele aanbieders) en ouders (waaronder groot draagvlak is voor verbetering van muziekonderwijs) kunnen schoolleiders en -besturen aanspreken op hun verantwoordelijkheid goed onderwijs aan te bieden en zelf actief bijdragen, bijvoorbeeld met gastlessen.

Beproefde methoden: in een goede methode staat de doorlopende leerlijn centraal, gericht op de ontwikkeling van actieve, receptieve en reflectieve vaardigheden. Een groep experts van vakopleidingen, universiteiten en uit het veld beziet periodiek welke nieuwe methodieken geschikt zijn. De muziekmethodes die de kwaliteitstoets hebben doorstaan en voldoen aan het leermiddelenplan van de SLO, verdienen publicatie (een bondige analyse per methode, met plus- en minpunten). Scholen kunnen hier dan uit kiezen en auteurs en uitgevers hebben een maatstaf voor de ontwikkeling van hun methodes.

Leiderschap noodzakelijk voor implementatie: leiderschap, getoond door vak- en groepsleerkrachten, schoolbesturen en schoolleiders, wethouders of gedeputeerden, directeuren van vakopleidingen en van culturele instellingen gezamenlijk, borgt de implementatie voor het muziekonderwijs op school. Als op lokaal of regionaal niveau de juiste beleidsinterventies tot stand komen, zijn zowel de kwaliteit van het muziekonderwijs als die van de culturele infrastructuur in één beweging te versterken. Schoolbesturen en directeuren van culturele instellingen met muziekexpertise moeten komen tot lokale of regionale dekking van muziekonderwijs in de gemeente of regio, gebaseerd op structureel en passend aanbod met doorgaande leerlijnen en gebruikmakend van de lokale culturele infrastructuur.

Lokale muzikale infrastructuur actief betrokken: elke stad en elk dorp heeft zijn specifieke unieke culturele infrastructuur (zogenaamd 'meerstemmig' aanbod), wat geen kwaliteitsverschil op hoeft te leveren. Bestaand aanbod (variërend van muziekscholen tot brassbands en podia) moet gemobiliseerd worden om kinderen op een positieve manier en planmatig muzikale vaardigheden bij te brengen. Zij kunnen bijdragen aan zowel het binnenschoolse als het na- en buitenschoolse aanbod. Door een dergelijke gezamenlijke aanpak en heldere rolverdeling tussen school en culturele instelling, gaat de kwaliteit van het muziekonderwijs jaarlijks omhoog. De doorgaande leerlijn vormt het uitgangspunt: eventuele kortlopende educatieve projecten van culturele instellingen/verenigingen aansluiten op en bijdragen aan de leerlijn en niet hiervoor in de plaats komen.

Hybride financiering is het meest evenwichtig: het lokale bestuur heeft in veel gevallen middelen in handen om mee te sturen door beleid en budgetten (anders) in te zetten. Uitgangspunt van de commissie is dat bestaande onderwijs- en cultuurbudgetten in principe toereikend zijn om het muziekonderwijs te versterken. De commissie onderstreept de noodzaak van een hybride financieringsmodel, waarin zowel de overheid als de school als de culturele instellingen over budgetten beschikken en deze onderling stroomlijnen.

Rijksoverheid voorwaardenscheppend en richtinggevend: de Rijksoverheid is voorwaardenscheppend voor de kwaliteitsslag en de schaa sprong die landelijke dekking tot resultaat heeft, door beleid te koppelen aan budgetten en aan het periodiek peilingsonderzoek van de Onderwijsinspectie. De minister van OCW is richtinggevend, kaderstellend, toetsend en via diverse subsidies faciliterend voor muziekonderwijs. Zij kan bovendien via bestaande overleggen als het VNG- en het G9-overleg het onderwerp structureel agenderen.

Publiek-privaat initiatief: platform, collectieve educatie en congres: de commissie adviseert een publiek-privé platform van ambassadeurs op te richten (n.a.v. gesprekken met Joop van den Ende). Men komt eens per half jaar bijeen om de voortgang van dit stappenplan te bespreken en ontwikkelt een gedegen communicatieprogramma (i.s.m. NPO, publieke en private fondsen e.a.). In dit publiek-private platform hebben idealiter zitting de minister van OCW, Joop van den Ende en uit elke geleding gezaghebbende vertegenwoordigers: enkele jonge musici, ouders, schoolbestuurders, pabo's, conservatoria, wethouders, een gedeputeerde, de PO-raad, LKCA, FCP.

Naar aanleiding van de handreiking van de Commissie Gehrels schreef minister Bussemaker een brief¹⁴ aan de Tweede Kamer met haar plannen om activiteiten van het programma Cultuureducatie met kwaliteit te versnellen, door een speciale inspanning voor muziek. Hierin wordt ook expliciet de samenwerking gezocht met private partijen ('De staatssecretaris en ik willen daarvoor de activiteiten van het programma Cultuureducatie met kwaliteit versnellen door een speciale inspanning voor muziek. We zijn verheugd hierbij samen te kunnen werken met private partijen. Samen spannen we ons in om het gezamenlijke doel-goed muziekonderwijs voor alle Nederlandse kinderen – dichterbij te brengen.').

Voor de komende jaren wilde de minister, samen met private partijen, bereiken dat het muziekonderwijs in Nederland voor kinderen van vier tot twaalf jaar van goede kwaliteit is, binnen en buiten school. Scholen werken samen met muziekverenigingen en musici, van klassiek tot pop, van conservatorium tot fanfare. Kinderen maken kennis met melodie, ritme en zang. Zij kunnen zich zo op muzikaal en kunstzinnig vlak ontwikkelen. De school is de plek waar de basis voor die ontwikkeling wordt gelegd, in samenwerking met partijen buiten de school. De minister treft daarvoor dan ook enkele concrete maatregelen:

Campagne en regeling voor muziekonderwijs (citaat uit Kamerbrief)

- Het rijk investeert in de kwaliteit van het muziekonderwijs via het Fonds voor Cultuurparticipatie. Er komt een regeling bij het fonds om de kennis en deskundigheid van mensen die voor de klas staan te vergroten. De regeling staat open voor alle scholen die hun deskundigheid willen vergroten. Ook staat de regeling open voor alle muziekvormen - zowel popmuziek als klassieke muziek. Scholen kunnen samenwerken met alle partijen uit het muziekveld, zoals muziekscholen, harmonieën, brassbands, fanfares, orkesten en poppodia.
- Het rijk reserveert voor deze regeling tot 2020 25 miljoen euro.
- Private partijen starten een campagne voor muziekbeoefening. De campagne motiveert en inspireert leerlingen, scholen, leerkrachten en muzikinstellingen. De bedoeling is dat de campagne loopt tot en met 2020.
- Het Oranje Fonds is van plan om zijn programma Kinderen maken muziek tot en met 2017 voort te zetten. Het Oranje Fonds werkt daarbij samen met het Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Het streven van de private partijen is om voor campagne en het vervolg op het programma Kinderen maken muziek 25 miljoen euro bijeen te brengen. Deze punten sluiten aan bij het in 2012 gestarte programma Cultuureducatie met kwaliteit.

De minister was zeer verheugd over de samenwerking met private partijen. Ze wilde deze vormgeven via een tijdelijk Platform Ambassadeurs voor Muziekonderwijs (als platform zou Stichting Méér Muziek in de Klas worden opgericht). De taak van dit platform is om docenten, musici en deskundigen samen te brengen om de kwaliteit van het muziekonderwijs in Nederland te verbeteren.

In de oriënterende interviews is ook aandacht besteed aan de doelen van het stimuleringsprogramma muziekonderwijs. Hieruit kwam onder andere naar voren dat de sommige doelen zoals geformuleerd in de Handreiking vrij expliciet waren ('alle kinderen structureel muziekonderwijs') en dat deze niet zo expliciet zijn overgenomen in de Kamerbrief. Nog vaker zijn de doelen echter geformuleerd in vage termen ('een betekenisvol aantal uren', 'deskundige leerkrachten'), waardoor een concrete invulling hiervan niet voor de hand ligt. De ambitieuze doelen uit de Handreiking zijn in de Kamerbrief vertaald naar meer realistische doelen.

De (tijdelijke) stimulans is bedoeld als vliegwiel voor het verbeteren van muziekonderwijs, maar ook als aanjager voor cultuuronderwijs in brede zin. Uit gesprekken met diverse betrokkenen bleek dat gehoopt werd dat het stimuleringsprogramma muziekonderwijs niet alleen een positief effect zou hebben op het muziekonderwijs in het po in Nederland, maar ook als aanjager zou kunnen werken voor cultuureducatie in het algemeen. Muziekonderwijs kan als concreet voorbeeld dienen voor andere cultuurdisciplines, en een eerste stap vormen richting meer en beter cultuuronderwijs. Ook was het niet de bedoeling dat de focus op muziek ten koste zou gaan van andere kunstvakken. Het lijkt logisch om een verbinding te leggen tussen muziekonderwijs en het brede curriculum cultuureducatie.

¹⁴ Ministerie van OCW. Impuls Cultuuronderwijs; Kamerbrief 687597 (2014, 24 oktober).

Onder de Impuls Muziekonderwijs zijn, naar aanleiding van de Kamerbrief van minister Bussemaker en de Handreiking Muziekonderwijs 2020, diverse regelingen en activiteiten ontplooid. Deze worden in de volgende paragraaf besproken. Het stimuleringsprogramma bestaat uit de Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020, de Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's en de samenwerking tussen publieke en private partijen (vormgegeven in de stichting Méér Muziek in de Klas).

[Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020 \(regeling vervalt per 1 januari 2023\)](#)

Met de deelregeling Impuls Muziekonderwijs voor het primair onderwijs beoogt het FCP het onderdeel muziek binnen het lopende programma CmK te intensiveren en te versnellen. De subsidieregeling sluit aan bij de brede landelijke campagne Méér Muziek in de Klas. De bedoeling is dat een schoolbestuur in samenwerking met een culturele instelling met muziekk expertise een plan op maat ontwikkelt dat past bij de onderwijsvisie, expertise, ambitie en culturele omgeving van de betreffende schoollocatie. Van de schoollocaties wordt gevraagd dat zij met deze impuls een (volgende) stap zetten naar meer en beter muziekonderwijs en daarmee muziek een duurzame plek in hun onderwijs geven. Dat doet een schoollocatie door de volgende activiteiten uit te voeren: deskundigheidsbevordering van de mensen die voor de klas staan, het structureel uitvoeren van muziekonderwijs en het verbinden van binnen- en buitenschools muziekonderwijs en buitenschoolse voorzieningen voor muzikeducatie.¹⁵

Voor de ontwikkeling van deze regeling is gesproken met betrokkenen vanuit het primair onderwijs, de culturele sector en het muziekonderwijs. Vanuit het primair onderwijs werd aanbevolen een regeling met een eenvoudige opzet te maken, met onderscheid in subsidiebedragen naar schoolgrootte en aandacht voor kennisdeling.

Vanuit de culturele instellingen werd gevraagd om aandacht voor het duurzame effect van deze impuls, ongewenste neveneffecten op andere kunst disciplines en voor de samenhang met het programma CmK. Met Méér Muziek in de Klas en het LKCA is overlegd en vindt afstemming plaats over communicatie, promotie, kennisdeling en evaluatie van deze regeling en muziekonderwijs in het algemeen. Al deze partijen zullen erop toezien dat activiteiten om meer en beter muziekonderwijs te realiseren onderling zijn afgestemd.

Belangrijk element in de deelregeling is daarnaast dat muziek kan fungeren als katalysator voor het gehele cultuuronderwijs: 'Voor de borging van muziek in het onderwijs is het logisch om een inhoudelijke verbinding te leggen tussen het vak muziek en het brede curriculum cultuureducatie. Een visie en beleid voor cultuureducatie in het onderwijs legt een basis voor muziekonderwijs. Muziek heeft een nauwe relatie met andere kunst disciplines en het kan interessant zijn om deze samenhang in het muziek- en cultuurbeleid vorm te geven. Het is echter ook mogelijk om de intensivering op muziekonderwijs als voorbeeld te gebruiken voor het versterken van het kerndoel Kunstzinnige Oriëntatie in het onderwijs'.¹⁵

De subsidie van de Impuls Muziekonderwijs werd verstrekt voor drie schooljaren en kon in drie rondes worden aangevraagd. De eerste ronde begon in schooljaar 2016-2017, de tweede in 2017-2018 en de laatste in 2018-2019. De hoogte van het subsidiebedrag was afhankelijk van het aantal leerlingen aan de betreffende schoollocatie 10.000, 15.000 of 20.000 euro. De subsidieaanvrager moest dit bedrag matchen in de vorm van financiën en eventueel gekapitaliseerde inzet van personeel. Belangrijke voorwaarden van de subsidie waren dat er een visie op muziekonderwijs en de verduurzaming hiervan werd opgesteld, dat muziekonderwijs zou worden opgenomen in het schoolwerkplan en de begroting, dat er werd samengewerkt met een externe muziekpartner en dat er sprake was van kennisdeling binnen de netwerken van het schoolbestuur.¹⁵

¹⁵ Deelregeling Impuls Muziekonderwijs PO 2015-2020. Stcrt. 2015, Nr. 34149

In totaal namen 1.659 scholen deel aan de regeling Impuls Muziekonderwijs (in de drie rondes respectievelijk 540, 478 en 641 scholen). Dit is een kwart van alle scholen in het primair onderwijs in Nederland. Ruim 350.000 leerlingen zijn bereikt met een subsidie van tussen de 25 en 30 mln. euro.¹⁶

Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's (2017; vervalt per 1 januari 2023)

Met de regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's (die iets later is ingevoerd dan de Impuls, omdat het meer tijd kostte deze regeling vorm te geven, maar wel vanaf het begin op de planning stond) beoogt het FCP bij te dragen aan een duurzame verankering van kwalitatief goed muziekonderwijs op de pabo's in Nederland. Deze regeling kan worden gezien als aanvulling van de deelregeling Impuls Muziekonderwijs; belangrijk onderdeel van de verbetering van muziekonderwijs is namelijk de deskundigheidsbevordering van docenten. Het streven is dat in 2020 alle afgestudeerde pabostudenten zich bekwaam genoeg voelen in het geven van kwalitatief goed muziekonderwijs. Hiervoor is het belangrijk om in de opleiding op de pabo aandacht te besteden aan de handelingsbekwaamheid in muziekonderwijs bij toekomstige docenten. De beweging daar naartoe wordt mede in gang gezet met deze subsidieregeling.¹⁷ De invulling van de deelregeling Professionalisering Muziekonderwijs op pabo's wordt vrijgelaten, zodat elke pabo de mogelijkheid heeft om het plan zo in te richten dat het optimaal aansluit bij de betreffende vestiging. Het plan kan zo bijvoorbeeld worden afgesteld op de opbouw van het curriculum, de mogelijkheden tot samenwerken in de regio en de identiteit van de opleiding. In alle gevallen moet het plan gericht zijn op een significante verbetering van de handelingsbekwaamheid van alle studenten aan de vestiging, aan de hand van zo concreet mogelijke doelstellingen. Voorbeelden hiervan zijn (uiteraard zijn ook andere invullingen denkbaar)¹⁷:

- het vergroten van de handelingsbekwaamheid in muziekonderwijs door bijvoorbeeld zanglessen voor alle studenten aan te bieden of een schoolkoor of -band op te zetten;
- gebruikmaken van duo-stages of co-teaching met conservatoriumstudenten;
- muziek vakoverstijgend integreren in het pabo-onderwijs;
- het aanbieden van specialisatiemogelijkheden op muziekgebied via bijvoorbeeld een minor.

In deze regeling is het verplicht om samen te werken met andere instellingen. Deze samenwerking kan plaatsvinden tussen pabo's onderling (kennisdeling), met conservatoria (samenwerking en uitwisseling van muzikale vaardigheden vanuit de conservatoria enerzijds en didactische vaardigheden vanuit de pabo anderzijds) en met basisscholen (gericht op een goede aansluiting van het muziekonderwijs op de pabo's op de behoeften en mogelijkheden van het basisonderwijs, evenals het opdoen van praktijkervaring door de pabostudenten. Handelingsbekwaamheid en verankering staan hierin altijd centraal.¹⁵

De aanvraag voor deze subsidieregeling moest ingediend worden door een college van bestuur van één of meerdere pabovestigingen. De subsidie werd verstrekt voor drie jaar. De aanvragen zijn medio 2017 en begin 2018 ingediend, waarna het beschikbare budget van €4,5 miljoen is grotendeels verdeeld over de aanvragers. In totaal hebben alle pabobesturen op vier na (vijf vestigingen) een aanvraag ingediend. Voor de vestigingen die nog geen aanvraag hadden gedaan staat de regeling opnieuw open van 29 april tot en met 24 mei 2019. De hoogte van de subsidie is ook in deze regeling afhankelijk van het aantal studenten aan de betreffende vestiging en varieerde van 50.000 tot 160.000 euro. De aanvrager moest het subsidiebedrag matchen met financiële middelen of personeelsuren. Belangrijke voorwaarden voor de subsidie waren samenwerking tussen de pabovestiging en conservatoria en basisscholen, het maken van een plan voor duurzame verankering van muziekonderwijs en deelname aan een monitoring- en evaluatietraject.¹⁷

16 Fonds voor Cultuurparticipatie. (2018). Nieuws. Nieuws en persberichten. 1659 scholen aan de slag met Impuls muziekonderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.cultuurparticipatie.nl/nieuws/1659-scholen-aan-de-slag-met-impuls-muziekonderwijs.htm>

17 Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's. Stcrt. 2017, Nr. 17226

Publiek/private samenwerking: Méér Muziek in de Klas

In de Handreiking Muziekonderwijs 2020 werd gesteld dat het voor het stimuleren van muziekonderwijs belangrijk is een samenwerking tot stand te brengen tussen publieke en private partijen om een zo breed mogelijk draagvlak te creëren. Er is gestuurd op een integrale aanpak om het systeem als geheel onder de loep te nemen en te zorgen voor een blijvend resultaat. Er ontstond een partnerschap tussen het ministerie van OCW, het LKCA, het FCP, de PO-raad en Stichting Méér Muziek in de Klas (het opgezette platform voor ambassadeurs van muziekonderwijs). Op regelmatige basis vindt overleg plaats, waarin de verschillende partijen delen wat zij signaleren met betrekking tot het stimuleringsprogramma. Focus ligt op hoe de partijen elkaar kunnen versterken en op welke manier de uitvoering van het programma het best tot zijn recht komt.

Stichting Méér Muziek in de Klas fungeert vooral als aanjager van het stimuleringsprogramma voor muziekonderwijs; ze verbindt partijen met elkaar en probeert zo veel mogelijk mensen en scholen bewust te maken van het belang van goed muziekonderwijs en de mogelijkheden en resultaten van het stimuleringsprogramma. Vanuit Méér Muziek in de Klas worden verschillende activiteiten georganiseerd die de besproken subsidieregelingen van het FCP aanvullen.

De Handreiking en de Kamerbrief staan aan de basis van het stimuleringsprogramma, maar stichting Méér Muziek in de Klas heeft ook een eigen handreiking/manifest opgesteld, deze staat op hun website en beschrijft wat de stichting nodig acht om te komen tot goed muziekonderwijs. Het is wellicht handig om hier óók naar te kijken. De doelen die het ministerie heeft opgesteld zijn wat meer aangepast op de doelen van CmK, maar de private tak (Méér Muziek in de Klas) die ook achter het stimuleringsprogramma staat heeft ook eigen actielijnen uitgezet (natuurlijk wel allemaal in overleg met elkaar) die niet door het Rijk worden bekostigd. Koningin Máxima is persoonlijk betrokken bij de missie van Méér Muziek in de Klas en is vaak aanwezig bij activiteiten en bijeenkomsten. Stichting Méér Muziek in de Klas probeert via verschillende lijnen een basis te leggen voor kwalitatief goed muziekonderwijs in Nederland, namelijk:

- bewustwordingscampagne;
- deskundigheidsbevordering;
- het creëren van lesmateriaal in samenwerking met SchoolTV;
- duurzaamheid en infrastructuur.¹⁸

2.2.4 Concrete activiteiten

Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020

Met de verkregen subsidie kunnen scholen samen met een muziekpartner een eigen plan maken om muziekonderwijs meer aanwezig te maken op hun school. Dit plan wordt dus per school afgestemd, maar er zijn wel overeenkomsten te vinden tussen de plannen van verschillende scholen. Veel scholen hebben bijvoorbeeld een lesmethode voor muziekonderwijs ingekocht (meestal digitaal) en muziekinstrumenten aangeschaft. De externe muziekpartners hebben hierin geadviseerd. Soms is een externe muziekdocent ingezet om leerkrachten te coachen in het geven van muzieklessen of is specifiek een muziekcoördinator op school aangesteld. De ondersteuning van deze externe docent begon meestal intensief en bouwde dan tijdens de duur van de subsidie af. Deskundigheidsbevordering was voor veel scholen een belangrijk onderwerp in het plan. Naast muzieklessen werden ook andere activiteiten georganiseerd zoals een schoolkoor of het bezoeken van optredens. Er werd echter maar weinig aandacht geschonken aan het leggen van verbindingen tussen binnen- en buitenschools muziekonderwijs.¹⁹

¹⁸ De Graauw & Beemster. (2018). Impact van Méér Muziek in de Klas. Onderzoeksrapport

¹⁹ Beekhoven, S., Hoogenboom, A., Hoogeveen, K., Kruiter, K., & Heyden, K. Vander. (2018). Onderzoek Impuls Muziekonderwijs. Utrecht: Sardes

Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's

Om de muzikale vaardigheden te bereiken zijn verschillende middelen ingezet. De meeste vestigingen hebben in ieder geval het reguliere (en dus voor alle studenten verplichte) aanbod aan muziekonderwijs uitgebreid. Daarbij zijn verschillende vormen gekozen, bijvoorbeeld het oprichten van een pabokoor, instrumentlessen of het vormen van bandjes waarbij coaching werd gegeven. Vrijwel alle pabo's hebben daarnaast ingezet op ontwikkeling, uitbreiding of verbetering van een specialisatieaanbod. Ook is op vrijwel alle pabo's geld gereserveerd voor materiaal (instrumenten) en studieruimtes. Ook inhoudelijk is het muziekonderwijs onder de loep genomen, door bijvoorbeeld samen te werken met conservatoriumstudenten en meer moderne (digitale) technieken te gebruiken.²⁰

Publiek/private samenwerking: Méér Muziek in de Klas

Voor de bewustwordingscampagne worden de Lang Leve de Muziek Show en het Kerst Muziek Gala georganiseerd. Schoolklassen kunnen deelnemen aan de Lang Leve de Muziek Show. Dit is een wedstrijd tussen klassen waarbij de winnaars uiteindelijk mogen optreden op het Kerst Muziek Gala in aanwezigheid van onder andere koningin Máxima. Uit verschillende rondes waarbij de deelnemende klassen een aantal uur professionele begeleiding krijgen en op echte podia optreden, wordt uit elke provincie één klas gekozen die samen de Grootste Schoolband van Nederland zullen vormen om op het Kerst Muziek Gala op te treden. De stichting organiseert daarnaast veel laagdrempelige activiteiten die bijdragen aan deskundigheidsbevordering, zoals een jaarlijks symposium voor verschillende bij muziekonderwijs betrokken partijen en de Music University Days voor groepsleerkrachten in het hele land. Hiermee wordt geprobeerd de eerste stappen in het aan de slag gaan met muziekonderwijs makkelijker te maken. Ook zet de stichting Vliegende Brigadiers in voor professionele begeleiding van muziekonderwijs op basisscholen. In samenwerking met Schooltv ontwikkelt stichting Méér Muziek in de Klas toegankelijk (digitaal) lesmateriaal, dat in de klas kan worden gebruikt ter ondersteuning van de leerkracht. Tenslotte wordt er aan duurzaamheid en infrastructuur gewerkt door Méér Muziek in de Klas Lokaal; zo veel mogelijk partijen worden betrokken bij de verankering van muziekonderwijs op basisscholen in hun regio, op initiatief van bijvoorbeeld een decentrale overheid, pabo of schoolbestuur.²¹

2.2.5 Bedoelde en onbedoelde effecten

Over het algemeen wordt het stimuleringsprogramma erg positief ontvangen. Er worden veel (verwachte) positieve effecten ervaren door scholen, pabo's en culturele (muziek)instellingen. Naast de beoogde effecten kan het programma ook onbedoelde effecten hebben. Een onbedoeld effect van het stimuleringsprogramma dat door sommige partijen wordt benoemd, is dat het grote aantal regelingen voor cultuuronderwijs en specifiek muziekonderwijs verwarrend kunnen zijn voor scholen. Door de vele organisaties en regelingen die betrokken zijn bij cultuuronderwijs is het soms moeilijk in te schatten bij wie men waarvoor moet aankloppen en hoe de verschillende regelingen met elkaar samenhangen.

Hoewel er zeker signalen zijn dat het stimuleringsprogramma een basis legt voor breder cultuuronderwijs, wordt ook gemeld dat de extra aandacht voor muziekonderwijs soms als negatief ervaren wordt. De nadruk op muziek kan de vraag oproepen waarom muziek belangrijker is dan andere kunst disciplines of waarom een school niet zelf een discipline kan kiezen om extra op in te zetten met behulp van subsidies. Het is lastig om met subsidieregelingen alle partijen evenveel te helpen. Een school heeft doorgaans beperkte tijd om te besteden aan alle vakken waarmee er een risico is dat andere kunst disciplines dan muziek soms minder aandacht krijgen onder het huidige stimuleringsprogramma. Men hoopt dat stappen die gezet worden in het muziekonderwijs als katalysator fungeren voor andere kunst disciplines en op deze manier voor cultuuronderwijs in het algemeen.

²⁰ Fonds voor Cultuurparticipatie. (2018). Muziek op pabo's. Planalyse

²¹ Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019a). Over Méér Muziek in de Klas Lokaal.

Het lijkt erop dat het makkelijker is een tweede discipline op te nemen in het onderwijsprogramma als muziek eenmaal een vaste plek heeft gekregen. Ook kunnen de ontstane netwerken breder ingezet worden. Het tijdelijk stimuleren van muziekonderwijs dient dus ook als eerste concrete stap richting meer en beter cultuuronderwijs.

Er is intussen een aantal verschillende regelingen met betrekking tot cultuur- en muziekonderwijs. Deze regelingen kunnen elkaar versterken maar er kan onduidelijkheid of concurrentie ontstaan. In de gesprekken werd opgemerkt dat in bepaalde gevallen zeker te zien is dat de verhoogde aandacht voor muziekonderwijs ook enthousiasme opwekt voor cultuuronderwijs in brede zin, maar in andere gevallen andere cultuurdisciplines achtergesteld worden door de vergrote aandacht voor muziek.

Overzicht 1: Beleidstheorie stimuleringsprogramma muziekonderwijs in vogelvlucht

Programma	Doel	Instrument	Indicatoren
Hele stimuleringsprogramma	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Goed muziekonderwijs (als onderdeel van cultuuronderwijs) toegankelijk voor alle Nederlandse kinderen ▪ Gehele systeem beïnvloeden (scholen, culturele instellingen en andere stakeholders) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Impuls Muziekonderwijs; ▪ Professionalisering muziekonderwijs op pabo's; ▪ Samenwerking Méér Muziek in de Klas; ▪ Hybride financiering (matching) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aantal basisschoolkinderen dat structureel en kwalitatief goed muziekonderwijs krijgt op school
Impuls Muziekonderwijs	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Meer en beter muziekonderwijs op basisscholen door deskundigheidsbevordering, het structureel aanbieden van muziekonderwijs en het verbinden van binnen- en buitenschools muziekonderwijs 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Driejarige subsidie voor plan op maat, i.s.m. culturele omgeving (muziekexpertise), verplichte aandacht voor visievorming, borging en kennisdeling, eigenaarschap bij school en financiering vanuit matchingsprincipe 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aantal gehonoreerde aanvragen; ▪ Aantal deelnemende scholen; ▪ Aantal basisscholen waar structureel muziekonderwijs wordt gegeven; ▪ Aantal (op het gebied van muziekonderwijs) bekwame groepsleerkrachten
Professionalisering muziekonderwijs pabo's	<ul style="list-style-type: none"> ▪ (In 2020) alle afgestudeerde pabostudenten handelingsbekwam in het geven van muziekonderwijs, door duurzame verankering van structureel muziekonderwijs op pabo's 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Driejarige subsidie voor plan op maat, i.s.m. conservatoria en po, verplichte aandacht voor borging, kennisdeling en evaluatie, eigenaarschap bij pabo en financiering vanuit matchingsprincipe 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aantal gehonoreerde aanvragen; ▪ Aantal deelnemende pabo's; ▪ Aantal handelingsbekwame afgestudeerden
Méér Muziek in de Klas	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bewustwording Nederland van belang muziekonderwijs; ▪ Deskundigheidsbevordering; ▪ Duurzaamheid en infrastructuur 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bewustwordingscampagne (tv-wedstrijden); ▪ Symposia en workshops; ▪ Ontwikkelen lesmateriaal met Schooltv; ▪ Opzetten lokale samenwerkingsverbanden 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kijkcijfers TV-shows; ▪ Aanmeldingen en evaluaties activiteiten; ▪ Attitude in maatschappij t.o.v. muziekonderwijs; ▪ Gebruik (downloads) lesmateriaal; ▪ Aantal afgesloten convenanten

2.3 Duurzame effecten van onderwijsvernieuwing: indicatoren en determinanten

In deze paragraaf besteden we aandacht aan innovatie theorieën. Deze worden gebruikt voor de ordening en duiding van de gevonden resultaten. De innovatietheorie heeft als doel om de bestaande wetenschappelijke theorieën over succes- en faalfactoren in (onderwijs)innovatie in kaart te brengen. Het biedt mogelijkheid om vanuit een wetenschappelijk perspectief bestaande praktijken te analyseren.

De besproken beleidstheorie van het stimuleringsprogramma muziekonderwijs zal worden vergeleken met dit innovatiekader zodat inzichtelijk wordt of alle belangrijke innovatiefactoren genoeg belicht worden in de geïmplementeerde regelingen. Onderstaand innovatiekader is gebaseerd op een schematisch overzicht van Miles en Seashore Louis²², dat gericht is op determinanten voor duurzame innovatie. Hoewel deze theorie al lang bestaat (hij vindt zijn oorsprong in de jaren 50), blijft het een hanteerbaar kader dat, hoewel in de loop der jaren in aangepaste vorm, nog steeds zeer bruikbaar is om onderwijsinnovaties in het onderwijs te duiden. In dit overzicht onderscheiden we vier hoofdcategorieën: kenmerken van de vernieuwing, interne context, externe context en het innovatieproces. Deze categorieën zijn aangevuld met andere theorieën over onderwijsinnovatie (onderzoeken van Ploegman²³, Coppoolse²⁴ en het eindrapport van Innovatielmpuls Onderwijs (IIO)²⁵).

2.3.1 Kenmerken van de innovatie

Het doel van een innovatie is dat deze een vast en blijvend onderdeel wordt van de bestaande organisatie. Dit wordt ook wel duurzame verankering of institutionalisering genoemd. Als een verandering duurzaam is verankerd heeft de nieuwe manier van werken een vaste plaats in de organisatie gekregen en wordt de nieuwe routine volledig geaccepteerd door haar gebruikers. Miles en Seashore Louis benoemen een aantal aspecten van de vernieuwing die een positieve relatie lijken te hebben met deze verduurzaming.

De kwaliteit van de beoogde innovatie kan op een objectieve en op een subjectieve manier bekeken worden. Objectief is het belangrijk dat de vorm van de innovatie gebaseerd is op beproefde successen en wetenschappelijk onderzoek, en dat deze planmatig wordt benaderd en duidelijk is uitgewerkt. Subjectief is het van belang dat de beoogde verandering door de betrokkenen als een verbetering wordt gezien ten opzichte van de huidige situatie en dat men er een goed gevoel bij heeft.

De innovatie heeft een grotere kans van slagen als deze nauw is verbonden met de kernbezigheden van de organisatie, zoals het curriculum en de schoolklasactiviteiten of de organisatie van de leeromgeving van de school. In een ideaal geval is er sprake van overeenstemming tussen de beoogde innovatie en de doelen, structuur, procedures, waarden, cultuur, managementfilosofie en sociaaleconomische condities van de school.

Een andere succesfactor voor een innovatie is de belangrijkheid. Deze heeft onder andere betrekking op het bereik ervan; het is een complexe en niet alledaagse verandering in de school en er is dan ook een relatief groot deel van de staf bij betrokken. De innovatie heeft zo invloed op het hele (sub)systeem en vraagt significante veranderingen van de gebruikers.

Een aanvulling op het belang van bovenstaande kenmerken kan worden geven vanuit de bevindingen van Ploegman, waarin wordt gesteld dat een belangrijke voorwaarde voor duurzame innovatie is dat het probleem en de mogelijke oplossing van tevoren goed worden geanalyseerd. Bovenstaande kenmerken van de innovatie moeten dus goed in kaart worden gebracht alvorens de vernieuwing in gang wordt gezet. Naarmate de analyse grondiger is en het op te lossen vraagstuk een duidelijke relatie heeft met het einddoel, neemt de kans op een blijvende en gewaardeerde innovatie toe.

22 Miles, M. B., & Seashore Louis, K. (1987). Research on institutionalisation: a reflective review. In Miles, M. B., Ekholm, M., & Vandenberghe, R. (eds.). Lasting school improvement: exploring the process of institutionalization. Leuven/Amersfoort: Acco

23 Ploegman, M. (2018). Belemmeringen voor innovatie in het basisonderwijs – Welke belemmeringen zijn er? Kan het ministerie van OCW belemmeringen verminderen? Zandvoort, september 2018

24 Coppoolse, R. (2018). Werkregels voor innovatiemanagers. Proefschrift, Utrecht, maart 2018

25 Snoek, M., Sligte, H., Eck, E. van, Schriemer, M., & Emmelot, Y. (2014). Eindrapport kwalitatief onderzoek: Innovatielmpuls Onderwijs. Amsterdam: Kohnstamm Instituut

2.3.2 Interne context: situatie binnen de school

Voor het doorvoeren en in stand houden van een onderwijsinnovatie is het belangrijk dat de omstandigheden binnen de school optimaal zijn. Miles en Seashore Louis noemen een aantal belangrijke factoren in deze interne context die van invloed zijn op het succes van de vernieuwing.

Een vernieuwing komt vaak tot stand door een bepaalde organisatorische druk. Een innovatie heeft ten eerste een grotere kans op succes als er een gedeelde behoefte bestaat om een bepaald probleem op te lossen. Bijvoorbeeld: het bestaande curriculum behaalt niet alle beoogde doelen, waardoor het door zowel bestuur als docenten nodig wordt geacht hier aanpassingen in te doen zodat het onderwijsprogramma beter bij de doelen aansluit. Het is daarbij bevorderlijk als er één of meerdere invloedrijke personen zijn die zich actief in willen zetten om hieraan te werken. Deze personen kunnen een rol vervullen in het opzetten en begeleiden van de innovatie en anderen hierin meenemen.

Ook de cultuur binnen organisaties heeft invloed op de vernieuwing. Het is belangrijk dat men ontvankelijk is voor de verandering, open staat voor de verandering en bereid is er tijd en energie in te steken. Deze ontvankelijkheid zal meer aanwezig zijn als er in de school eerder innovaties met succes zijn doorgevoerd. Ook is het belangrijk dat professionaliteit en samenwerking centraal staan binnen de organisatie. De nadruk ligt dan op de inhoud en kwaliteit van het onderwijs en niet op formaliteiten, micropolitiek en bureaucratie. Het is daarnaast belangrijk voor een succesvolle vernieuwing als er een goede werkrelatie bestaat tussen docenten onderling en tussen docenten en bestuurders, en dat zij in het opzetten van een innovatie wederzijds afhankelijk zijn.

Ploegman geeft hierover aan dat er in het beste geval sprake is van een circulaire communicatiestroom; niet alleen van bestuur naar directie naar leerkrachten maar ook andersom. Verandering komt het beste tot stand als het niet puur van bovenaf wordt opgelegd, maar als alle actoren in de organisatie samenwerken aan en inspraak hebben in de besluitvorming en inrichting van de innovatie. Zo wordt ook meer kennis benut vanuit verschillende invalshoeken, waardoor de innovatie beter zal aansluiten bij de praktijk.

Ook Coppoolse bespreekt het belang van een zogenaamd 'dynamisch multi-actor perspectief'; dit houdt in dat de regie over de onderwijsinnovatie niet bij één persoon moet liggen, maar dat het beter werkt als meerdere actoren in verschillende lagen van de organisatie samen de innovatie vormgeven. Dit perspectief gaat uit van pluriformiteit (verschillende betrokkenen met verschillende belangen), wederzijdse afhankelijkheid, geslotenheid voor hiërarchische signalen (geen invloed op basis van een bepaalde machtspositie) en dynamiek (de regie ligt bij meerdere actoren en kan ook verschuiven in verschillende fases van de innovatie). Op deze manier zal in elke laag van de organisatie een gevoel van inzicht, eigenaarschap en verantwoordelijkheid heersen en is er een breed draagvlak voor de vernieuwing.

Niet alleen de cultuur van de organisatie, maar ook de structuur ervan heeft invloed op hoe goed een vernieuwing doorgevoerd kan worden volgens Miles en Seashore Louis. Het is van belang dat er binnen de schoolorganisatie sprake is van voldoende stabiliteit en capaciteit. Een innovatie komt het beste tot stand als deze vanuit een stabiele situatie wordt geïmplementeerd. Er is liefst zo min mogelijk verloop in personeel en bestuur en de beschikbaarheid van middelen is constant. Er is geen sprake van onrust of chaos in de organisatie. Voor een succesvolle innovatie moet daarnaast voldoende capaciteit zijn om deze van de grond te laten komen. Dit gaat om personeel, tijd en geld. Naast dat er voldoende draagvlak moet zijn onder het personeel is het belangrijk dat er ook kan worden voorzien in training of bijscholing als de innovatie hier om vraagt. Dit kost tijd en geld. Ook kan het nodig zijn om bepaalde materialen of apparatuur aan te schaffen. In een optimale organisatiestructuur zijn de middelen hiervoor lokaal en voor de lange termijn beschikbaar en zijn de medewerkers en hun vaardigheden geschikt om de verandering door te voeren.

Voor het realiseren en uiteindelijk in stand houden van innovaties, stelt ook Ploegman, zijn zowel mensen als middelen nodig. Door een innovatiebegroting te maken wordt inzichtelijk welke mensen en middelen er precies nodig zijn voor de gehele looptijd van het innovatieproces. Als er geen begroting wordt gemaakt is dit een risicofactor voor het verduurzamen van de verandering, omdat de kans bestaat dat men dan onverwacht toch te weinig middelen beschikbaar heeft en de verandering niet goed kan worden voortgezet. Dit sluit aan bij het belang van het vooraf grondig analyseren van de beoogde innovatie.

2.3.3 Externe context: relatie tussen school en omgeving

Niet alleen binnen de school maar ook in de omgeving van de school zijn bepaalde factoren bepalend voor het slagen van vernieuwingen. De omgeving omvat de wijk waarin de school gelegen is, (culturele) instellingen waarmee wordt samengewerkt (muziekscholen of pabo's) maar bijvoorbeeld ook het kader van regels en voorzieningen vanuit de overheid. Het goed functioneren van een school is niet alleen afhankelijk van de school zelf maar is altijd ingebed in de culturele en maatschappelijke omgeving. Daarom is het in stand houden van een goede verhouding tussen school en omgeving belangrijk; beide beïnvloeden elkaar. Wanneer er sprake is van overeenstemming tussen de innovatie en de belangen, doelen en ideologieën van de omgeving, is dit een goede basis voor de beoogde verandering volgens Miles en Seashore Louis. Dit wordt onderschreven door Ploegman, die stelt dat bij een goed functionerende school sprake is van een balans met de omgeving. School en omgeving streven dan gemeenschappelijke doelen na en zijn in hun opzet op elkaar afgestemd. De school levert wat de omgeving wenst en de omgeving voorziet de school in haar behoeften hiervoor. Als de vernieuwing en daarbij horende behoefte vanuit de school goed aansluit bij de belangen en doelen van de omgeving zal deze hier een ondersteunende rol in kunnen spelen.

De omgeving kan ook een bepaalde druk op de school uitoefent om te vernieuwen. Hierbij kan worden gedacht aan wettelijke of andere externe vereisten of opdrachten, waarbij het effect van de externe druk op de vernieuwing groter is als de vereisten als schappelijk worden gezien door de school en gepaard gaan met ondersteuning en faciliteiten vanuit de omgeving²². De school levert bijvoorbeeld een onderwijsprogramma dat leerlingen met bepaald kennis uitrust waarvan de criteria door de overheid zijn opgesteld²³.

De omgeving kan ook bijdragen aan de verandering door een ondersteunende infrastructuur²². De omgeving kan voorzien in bepaalde middelen, bijvoorbeeld met subsidies vanuit de overheid of materialen die door instellingen beschikbaar worden gesteld waardoor de school beter kan functioneren en een innovatie makkelijker wordt gemaakt²³.

De balans tussen school en omgeving kan door een vernieuwing tijdelijk verstoord raken. De school vraagt bijvoorbeeld andere vaardigheden van haar docenten om het onderwijsprogramma te kunnen innoveren, waardoor het lesprogramma van de pabo minder goed aansluit op de behoeftes van de school en de pabo ook aanpassingen zal moeten doen om de innovatie succesvol te maken. Een dergelijke verschuiving in de balans kan negatief uitpakken voor de vernieuwing, als de omgeving bijvoorbeeld niet op hetzelfde tempo kan meebewegen. Daarom is het belangrijk dat hierop wordt voorbereid bij het plannen van de vernieuwing (ook dit is onderdeel van de aangeraden grondige analyse van de innovatie vooraf). Om hier mee om te gaan is het nodig dat de innoverende school zich flexibel opstelt, en eventueel tijdelijk in haar eigen ondersteuning kan voorzien. Hiermee kan de school zichzelf tijdens het innovatieproces beschermen tegen belemmerende factoren als gevolg van tijdelijke disbalans met de omgeving. Dit wordt ook wel het hitteschild van de school genoemd²³. Als de omgeving uiteindelijk mee kan bewegen met de innovatie van de school zal een nieuwe balans ontstaan en wordt de verandering duurzaam verankerd.

2.3.4 Het innovatieproces

Het innovatieproces omschrijft de transitie van de oude naar de nieuwe situatie. Verandering vraagt daarbij zoals besproken om actie en samenwerking op alle niveaus van de organisatie. Inhoudelijke begeleiding is nodig om het innovatieproces tot een succes te brengen, blijkt uit het IIO eindrapport (uitgevoerd door ResearchNed en SEO). Miles en Seashore Louis noemen weer een aantal belangrijke factoren bij dit proces.

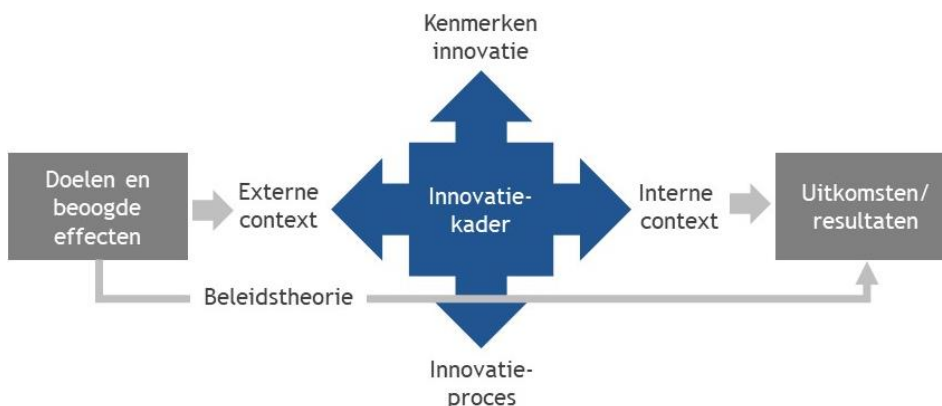
Het is belangrijk dat het innovatieproces door een deskundige projectleider wordt begeleid en dat er vanuit die begeleiding vanaf het begin nagedacht wordt over het duurzaam verankeren van de vernieuwing. Er moet ten alle tijden focus zijn op de aanhoudende betrokkenheid bij het proces van alle relevante actoren. Daarnaast is het goed als er door de projectleiding duidelijke kaders worden aangegeven waarbinnen de innovatie plaats kan vinden, met terugkerende nadruk op het doel van de verandering en de bijbehorende verwachtingen ^{22, 25}.

Voor een succesvolle innovatie is het volgens Miles et al niet alleen belangrijk dat alle actoren geïnformeerd worden gehouden over het proces maar ook zeker dat er steeds sprake is van interactie; de mogelijkheid om met collega's en bestuurders te praten over de innovatie. Interactie leidt tot meer gebondenheid en betere coördinatie omdat iedereen betrokken blijft bij beslissingen over planning, ontwerp en invoeren van de verandering.

Er moet een continue drijfveer zijn om het proces te evalueren en te verbeteren; vernieuwing vraagt om een flexibel proces omdat het precieze verloop niet altijd goed te voorspellen is²⁵. Miles en Seashore Louis geven ook aan dat het signaleren en corrigeren van eventuele misstappen binnen de innovatie belangrijk zijn gedurende het hele proces, naast het in het oog houden van gerelateerde activiteiten.

2.4 Naar een onderzoekskader

De hiervoor beschreven beleidstheorie waarin doelen, uitvoeren (instrumenten en activiteiten) en beoogde resultaten geordend zijn en de innovatietheorie, onderscheiden naar kenmerken van de innovatie, interne context, externe context en het innovatieproces zijn gebruikt om de resultaten uit de onderzoeken die zijn bestudeerd te ordenen en te duiden. Hiervoor zijn allereerst alle bronnen kritisch bekeken aan de hand van een checklist en is nagegaan wat de betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit van de gebruikte bronnen is. Hierna zijn alle tekstelementen die resultaten bevatten geïsoleerd en in een onderzoekskader geplaatst. Onderstaand geven we een schematisch overzicht van dit onderzoekskader.

Figuur 1: Onderzoekskader

2.5 Kwaliteit van de bestudeerde bronnen

In deze paragraaf doen we verslag van de gebruikte bronnen. We kijken hierbij naar een aantal criteria:

- informatie over validiteit en betrouwbaarheid;
- aanwezigheid van een methodologische verantwoording;
- mate van robuustheid van de conclusies;
- doeltreffendheid van het onderzoek;
- doelmatigheid van het onderzoek;
- bruikbaarheid van het onderzoek.

2.5.1 Onderzoek Impuls Muziekonderwijs

Het Onderzoek Impuls Muziekonderwijs is in januari 2018 gepubliceerd door Sardes¹⁹. Met dit onderzoek wilde men inzicht krijgen in de feitelijke invulling van de regeling Impuls Muziekonderwijs. Daarnaast wilde men de kwalitatieve opbrengsten van de regeling voor het werkveld in kaart brengen en, ten derde, de ervaren succesfactoren en belemmerende factoren in de aanvraag, uitvoering en borging van de regeling identificeren. De opgestelde onderzoeksvragen zijn duidelijk terug te leiden naar deze doelen.

Er zijn (groeps)interviews gehouden met vijftien scholen (drie vroege starters en twaalf scholen uit de eerste ronde), waarbij rekening is gehouden met variatie in onderwijsconcept, grootte, regio, stedelijkheid, impulsregio, denominatie en type samenwerkingspartner. Deze interviews heeft men afgenomen bij verschillende belanghebbenden (van directie tot muziekdocent). Vervolgens zijn focusbijeenkomsten georganiseerd; in eerste instantie met scholen en daarna met muziekpartners. De interviews en bijeenkomsten zijn toegespitst op de regeling, op de activiteiten die men uitgevoerd heeft in kader van de Impuls. De bevindingen uit de interviews en de eerste focusbijeenkomst werden hierin geduid. In de eindanalyse zijn de bevindingen uit de interviews en focusgroepen samengevoegd.

De respondenten is gevraagd naar hun feitelijke invulling van de regeling, bijvoorbeeld naar wie de regionale partners zijn en welke activiteiten men ontplooit en welke methoden er zijn aangeschaft. Tevens is gevraagd naar de borging van de activiteiten en samenwerkingen. Ook is gevraagd naar beweegredenen en ervaringen met de regeling. Het betreft dus voornamelijk de opgedane ervaringen van scholen en muziekpartners rond de invulling en uitvoering van de regeling (zelfevaluatie). Factoren die volgens de verschillende belanghebbenden bijdragen aan het succes van dan wel belemmerend werken voor de Impuls Muziekonderwijs zijn geïdentificeerd.

Ondanks de selectie van een gevarieerde groep scholen en muziekpartners met een breed palet aan achtergrondkenmerken, benadrukken de onderzoekers dat het niet de bedoeling en ook niet mogelijk is om met deze kleine steekproef een representatief en algemeen geldend beeld van de totale groep van meer dan vijfhonderd deelnemende scholen te schetsen. De variatie is zichtbaar, maar op basis van de interviews en de focusbijeenkomsten kunnen geen harde conclusies voor de gehele groep getrokken worden. Wel geeft het onderzoek een goed beeld van achterliggende motieven, wijze van uitvoering en succes- en belemmerende factoren die scholen ervaren. In de conclusie vat men samen op welke wijze deze scholen en muziekpartners invulling geven aan de Impuls Muziekonderwijs en welke opbrengsten van de Impuls Muziekonderwijs zij ervaren. Deze conclusies worden getrokken op basis van de informatie uit de interviews en focusbijeenkomsten. Niet alle onderdelen/doelen uit de theorie lijken te worden behaald; het doel om structureel muziekonderwijs te verzorgen lijkt qua financiering nog vast te lopen en de verbinding binnenschools-buitenschools blijkt geen prioriteit te zijn. De onderzoekers reflecteren hierop per onderdeel (aanvraag, uitvoering en borging) en geven succesfactoren weer, samen met tips/aanbevelingen.

De aanbevelingen van de onderzoekers zijn toegespitst aan en gericht op specifieke actoren; scholen, muziekpartners en het FCP. Deze aanbevelingen variëren tussen concreet ('zorg voor een infrastructuur waarin scholen en muziekpartners producten kunnen uitwisselen') en meer abstract ('deskundigheidsbevordering is een belangrijk onderdeel van de regeling dat behouden moet blijven').

Daarnaast worden de voorwaarden en succesfactoren van de regeling beschreven op de gestelde doelen (deskundigheidsbevordering, structureel muziekonderwijs, vormen van verbindingen). De onderzoeksvragen worden hiermee beantwoord. De doelmatigheid van deze regeling als zodanig wordt in het onderzoek niet besproken. Het doel van het onderzoek, het inzicht verkrijgen in de invulling en opbrengsten van de regeling en het identificeren van succesfactoren en belemmerende factoren, wordt behaald.

2.5.2 Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018

De Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018²⁶ werd in juli 2018 gepubliceerd door ResearchNed in samenwerking met onderzoeksbureau Claudia de Graauw. De algemene doelstelling is het in kaart brengen van de ontwikkelingen rondom cultuureducatie op de onderwerpen visie en organisatie, het onderwijsaanbod, samenhang en verankering van een doorgaande leerlijn, deskundigheid van groepsleerkrachten en vakleerkrachten, samenwerking met de culturele omgeving, kwaliteitservaring en waargenomen culturele ontwikkeling van leerlingen. Daarnaast rapporteert de monitor mogelijke opbrengsten van het programma CmK. Een van de regelingen uit dit programma is de deelregeling impuls Muziekonderwijs PO 2015-2020. Deze monitor is dus breder dan enkel de Impuls Muziekonderwijs, waar het huidige onderzoek zich op richt. Een begeleidingscommissie (bestaande uit vertegenwoordigers van het ministerie van OCW, FCP, LKCA, de po-raad en inspectie van het onderwijs) begeleidde het onderzoek.

De monitorvragenlijst is ingevuld door directeuren en interne cultuurcoördinatoren (ICC'ers) van scholen in het basisonderwijs en het speciaal onderwijs. In deze monitor werd o.a. gevraagd naar ervaringen en beweegredenen (zelfevaluatie). De resultaten zijn dus ontleend aan een vragenlijstonderzoek onder alle scholen in het primair onderwijs (6.347 uit het basisonderwijs en 546 uit het speciaal onderwijs, waarvan 279 uit het speciaal basisonderwijs). Voor de monitor was de respons van 678 scholen bruikbaar (10%). Voor de kenmerken regio, schoolgrootte, denominatie en stedelijkheid is een weegfactor berekend om te corrigeren voor onder- of oververtegenwoordiging van scholen met deze kenmerken. De verdeling over schooltype was representatief. In de vragenlijst is daarnaast aan scholen gevraagd aan welke subsidieregelingen zij in het kader van cultuureducatie deelnamen. Omdat de verdeling van deelname over de populatie niet bekend is, kon hiervoor geen oordeel worden gegeven over de representativiteit. De analyse van de monitordata is voornamelijk beschrijvend van aard. Daarnaast bevat deze monitor de resultaten van een verdiepende enquête onder leerkrachten. Dit verkennend onderzoek onder leerkrachten is door 113 respondenten van 90 verschillende scholen ingevuld. Dit deel van het onderzoek is exploratief van aard en er is geen sprake van een representatieve steekproef.

De monitor brengt trends en ontwikkelingen rondom cultuureducatie in kaart. Per thema (visie en organisatie, onderwijsaanbod, samenhang en verankering doorgaande leerlijn, deskundigheid groepsleerkrachten, vakleerkrachten, samenwerking met de culturele omgeving, kwaliteitservaring, culturele ontwikkeling van leerlingen en oordeel van leerkrachten over cultuureducatie) zijn conclusies/samenvattingen/ontwikkelingen geformuleerd. Met de monitor wordt uitdrukkelijk niet gepretendeerd dat gerapporteerde verschillen verwijzen naar causale relaties. Veranderingen in cultuureducatie hebben niet alleen te maken met deelname aan of de inhoud van een specifieke regeling, maar zijn vaak ook een gevolg van keuzes op grond van andere maatschappelijke en economische invloeden en ontwikkelingen.

26 Nooij e.a. (2018). Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018. Nijmegen: ResearchNed

De monitor geeft inzicht in de ontwikkelingen van cultuureducatie en kan beschouwd worden als een diagnostisch instrument dat ontwikkelingen en verschillen in kaart brengt, maar geeft geen verklaringen. Er wordt niet ingegaan op doelmatigheid van beleid, enkel op het inzichtelijk maken van de ontwikkelingen rondom cultuureducatie en rapporteren over de mogelijke opbrengsten van het programma CmK.

2.5.3 Peil. Kunstzinnige oriëntatie 2015-2016

De peiling Kunstzinnige Oriëntatie²⁷ is een peilingsonderzoek van de Inspectie van het Onderwijs en werd in maart 2017 gepubliceerd. Rondom de jaarlijkse publicatie van de Staat van het Onderwijs verschijnen drie peilingsonderzoeken waarin de inspectie periodiek voor verschillende leergebieden in kaart brengt wat leerlingen aan het einde van het basisonderwijs kennen en kunnen. Naast taal en rekenen ging het in 2015-2016 dus om kunstzinnige oriëntatie (en natuur en techniek). De uitkomsten ondersteunden de acties en maatregelen die OCW nam rondom cultuuronderwijs voor de periode 2017-2020. Het onderzoek moest inzichtelijk maken hoe het aanbod van basisscholen op het gebied van kunstzinnige oriëntatie eruitziet en hoe het onderwijsaanbod georganiseerd wordt en in beeld brengen wat het niveau van de kennis en vaardigheden van leerlingen in groep 8 op dit gebied is. Zo wilde men stof voor een dialoog rondom verwachtingen die er zijn van het onderwijs op het gebied van kunstzinnige oriëntatie bieden.

De aanbodvragenlijst voor schoolleiders is ontwikkeld door het Kohnstamm Instituut in samenspraak met o.a. de inspectie. Het instrumentarium voor de peiling onder leerlingen is ontwikkeld door Cito, de data voor deze peiling zijn verzameld door het Kohnstamm Instituut. Aan de peiling hebben 152 scholen in Nederland deelgenomen, waarvan een representatieve steekproef van 132 scholen (3.304 leerlingen) en een steekproef van 20 voorhoedescholen²⁸ (505 leerlingen). De verdeling naar geslacht en percentage gewichtenleerlingen van de deelnemende groep 8-leerlingen wijkt niet significant af van de landelijke populatie van groep 8-leerlingen. De steekproef van representatieve scholen is na toetsing representatief gebleken naar de schoolkenmerken percentage gewichtenleerlingen, schoolgrootte, stedelijkheid, denominatie, toezichtarrangement, G4/overige gemeenten en regio. Het instrumentarium van de peiling dat is afgenomen bij de leerling, bestond uit een schriftelijke toetsing (schriftelijke toets en leerling vragenlijst) en praktische opdrachten. De resultaten van leerlingen op de voorhoedescholen en het onderwijsaanbod zijn op dezelfde wijze in kaart gebracht als bij de groep scholen die representatief is voor alle scholen in Nederland. Het aantal voorhoedescholen dat is opgenomen in het onderzoek is te klein om harde uitspraken te doen over absolute verschillen tussen voorhoedescholen en representatieve scholen. Bovendien zijn de onderzochte voorhoedescholen niet per se representatief voor alle voorhoedescholen in Nederland. Gegeven deze kanttekeningen concludeerde men dat het onderwijsaanbod voor Kunstzinnige oriëntatie op de onderzochte voorhoedescholen aanzienlijk verschilde van dat op de representatieve scholen. Een focusgroep van professionals uit onderwijspraktijk, onderwijsbeleid en -onderzoek is gevraagd de resultaten te duiden. Deze focusgroep werd gevraagd te reflecteren op de resultaten uit het peilingsonderzoek en op basis hiervan met eerste suggesties te komen voor onderwijs, beleid en vervolgonderzoek.

Het doel van de peiling was niet zozeer het trekken van conclusies, maar het weergeven van de stand van zaken rondom het aanbod van basisscholen op het gebied van kunstzinnige oriëntatie en de organisatie van kunstzinnige oriëntatie. Ook wilde men in beeld brengen wat het niveau van de kennis en vaardigheden van leerlingen in groep 8 op dit gebied was. Een focusgroep van professionals uit onderwijspraktijk, onderwijsbeleid en -onderzoek is gevraagd de resultaten te duiden, te reflecteren op deze resultaten en op basis hiervan met eerste suggesties te komen voor het onderwijsveld, beleid en vervolgonderzoek.

27 Inspectie van het Onderwijs. (2017). Peil.Kunstzinnige oriëntatie 2015-2016.

28 Voorhoedescholen zijn scholen die zich al enkele jaren profileren op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie of die binnen hun curriculum relatief veel tijd inrichten voor kunstzinnige activiteiten.

Hiermee wil men inspiratie geven en een eerste aanzet bieden om breder met elkaar in gesprek te gaan over de resultaten van de peiling en om samen tot acties te komen voor het bestendigen en verbeteren van onderwijs op het gebied van Kunstzinnige oriëntatie: voer voor een dialoog rondom de verwachtingen die er zijn van het onderwijs op het gebied van kunstzinnige oriëntatie.

2.5.4 Muziekles op de basisschool: meer en beter?

Het artikel van Van Schilt-Mol⁸ verscheen in het Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2012 van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Het artikel omschrijft de vier onderzoeken die IVA, instituut voor beleidsonderzoek en advies van de Universiteit Tilburg, in opdracht van het FCP uitvoerde naar het programma Muziek in ieder kind en de campagne Muziek Telt. Op basis van het artikel zijn de methodologische verantwoording en elementen voor validiteit en betrouwbaarheid niet uitgebreid te beoordelen, maar kunnen de algemene conclusies wel ondersteunend zijn aan de vorming van de beleidstheorie. Voor het eerstgenoemde programma zijn alle zeventien projecten in een onderzoekstraject (uitgebreide monitoring) gevolgd om te komen tot een overzicht van de belangrijkste kenmerken van de projecten en de aandachtspunten voor monitoring. Daarnaast is er binnen vijf projecten dieper onderzocht wat de ervaren opbrengsten van de projecten waren. Per project werden twee à drie scholen bezocht waar geobserveerd werd en gesprekken met leerkrachten, directeuren en (133) leerlingen gevoerd werden. Voor het onderzoek naar de campagne werden directeuren van basisscholen gevraagd hoe het stond met muziekeducatie (wie geeft er les, hoeveel, is er een visie) en werd een verdiepende kwalitatieve analyse uitgevoerd, waarbij (zestien) muzieklessen werden geobserveerd en er gesproken werd met (vak)leerkrachten, muziekdocenten en schoolleiders. Uit de vier losse onderzoeken werd een aantal algemene tendensen gedistilleerd, die weer een voedingsbodem vormen voor verdere beleidsontwikkeling. De gevolgen van de impuls muziekeducatie (via de genoemde campagne en het programma) worden wel bemerkt door de scholen. De focus zou moeten liggen op structurele samenwerking tussen basisscholen, pabo's en culturele instellingen met muziekexpertise. Dit om professionalisering en verduurzaming te bereiken. Deze samenwerking moet inhoudelijk, strategisch, financieel en materiaal verankerd worden, zodat projecten ook na de subsidieperiodes voortgezet kunnen worden. Wanneer de invulling van muziekeducatie concreter wordt gemaakt, is ook duidelijker wat nodig is om dit te bereiken.

2.5.5 Onderzoek Impact van Méér Muziek in de Klas

Het Onderzoek Impact van Méér Muziek in de Klas is uitgevoerd door Claudia de Graauw en Cécile Beemster in 2018¹⁸. Met dit onderzoek wilde men de impact van de activiteiten van de stichting Méér Muziek in de Klas beoordelen en bezien hoe de stichting de impact kan vergroten. De activiteiten van de stichting zijn opgedeeld in vier groepen: bewustwordingscampagne, deskundigheidsbevordering, lesmateriaal via Schooltv en duurzaamheid en infrastructuur door samenwerking met andere partijen. Er zijn veertien onderzoeksvragen gesteld op het gebied van impact en beleidsverbetering, verdeeld over de verschillende programma's en activiteiten van de stichting. Deze vragen geven een praktische uitwerking aan de wijze waarop de impact van de stichting Méér Muziek in de Klas is geoperationaliseerd. Daarnaast zijn de opgestelde onderzoeksvragen duidelijk terug te leiden naar de doelstellingen van het onderzoek. Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zijn er op verschillende manieren data verzameld. De bewustwordingscampagne is bestudeerd door middel van een poll waarmee de attitude ten opzichte van muziek en muziekonderwijs is gemeten bij ouders van basisschoolleerlingen, basisschoolleerkrachten en pabo-studenten. Om onder een representatieve vertegenwoordiging van deze doelgroepen te meten zijn landelijke panels benaderd. Binnen deze panels waren achtergrondvariabelen bekend waardoor het mogelijk was om aan de hand van een weegfactor de resultaten representatief te maken. Bovendien waren de panels van grote omvang, wat volgens de onderzoekers doorgaans garant staat voor een representatieve respons. Alleen bij pabo-studenten is de gevraagde respons niet gehaald, wellicht omdat dit onderwerp minder speelt onder de doelgroep. Deskundigheidsbevordering is onderzocht met een digitale vragenlijst.

De deelnemers aan de scholingsactiviteiten zijn rechtstreeks via de mail benaderd en hebben in totaal drie reminders gekregen. De respons is laag en niet representatief voor het aantal deelnemers. Echter geeft het wel een duidelijk beeld. De impact van het lesmateriaal via Schooltv werd bestudeerd aan de hand van een korte vragenlijst, (groeps)interviews of eventueel telefonische interviews. Zowel de groeps gesprekken als de telefonische interviews verliepen volgens een gespreksprotocol. De respons viel tegen.

In een groeps gesprek met experts uit het onderwijs- en culturele veld is de rol van de stichting bij duurzaamheid en infrastructuur besproken. Er is gebruikgemaakt van een significantietoets om de onderzoeksvragen te beantwoorden.

In de conclusie worden alle veertien onderzoeksvragen op een samenvattende wijze beantwoord. Hierbij wordt per programma en activiteit van de stichting naar de impact ervan. De conclusies worden getrokken op basis van de bevindingen van de poll, de vragenlijsten, de groeps- en telefonische interviews en de expertmeetings. De waargenomen impact van de verschillende activiteiten van de stichting zijn terug te leiden als gevolg van de activiteiten van de stichting. Zo heeft de bewustwordingscampagne bijvoorbeeld positieve invloeden gehad op de kennis bij ouders van het effect van muziekonderwijs en op het belang dat groepsleerkrachten hechten aan goed muziekonderwijs. De waargenomen impact in het onderzoek is dan ook conform de doelstellingen van de programma's. In het rapport is steeds per programma een doelstelling omschreven en vervolgens is er aangegeven in hoeverre dit doel is bereikt. Zo wilde de stichting met de deskundigheidbevordering leerkrachten die weinig vaardigheden hebben of handelingsverlegen zijn het gemakkelijker maken om muzikles te geven. Vervolgens wordt geconcludeerd dat de activiteiten gericht op de deskundigheidsbevordering hebben bijgedragen aan het vergroten van vaardigheden in de klas. Het onderzoek geeft hiermee inzicht in de impact van de stichting Méér Muziek in de Klas. Daarnaast worden er suggesties gedaan voor verbeterpunten op het gebied van het vergroten van de impact.

2.5.6 Plananalyse Muziek op pabo's

De plananalyse van de subsidieregeling Professionalisering muziekonderwijs op pabo's²⁰ is uitgevoerd door het Fonds voor Cultuurparticipatie in 2018. Doel van de analyse was inzicht geven in de rode draad uit de aanvragen en daarmee een bijdrage leveren aan kennisdeling tussen pabo's en andere betrokken partijen. Hiervoor is een inventarisatie gemaakt van de in de gehonoreerde plannen benoemde aandachtspunten en de verschillende aanpakken die daarvoor zijn bedacht. Het ging hierbij om alle gehonoreerde aanvragen (27 aanvragen op in totaal 36 pabovestigingen): de gehele onderzoekspopulatie. De gegevens zijn geclusterd, gestructureerd en geïnterpreteerd. Hierbij wordt vermeld dat het mogelijk is dat aspecten anders zijn geïnterpreteerd dan door de aanvrager bedoeld, en dat er altijd verschillen kunnen bestaan tussen plan en uitvoering. De uitvoering en eventuele effecten van de subsidieregeling zijn in dit rapport dan ook niet aan de orde.

De in de aanvragen beschreven aandachtspunten en aanpakken zijn verdeeld in twee categorieën. Deze categorieën zijn opgedeeld in verschillende onderdelen op basis van aangegeven aandachtspunten. Voor elk onderdeel wordt besproken welke aandachtspunten er waren, en welke aanpakken de pabovestigingen aangaven te willen hanteren. Er wordt in de conclusie een overzicht gegeven van welke pabovestigingen welke aanpakken in hun plan hadden opgenomen, waar de verschillende pabo's overlaptten en waar zij verschilden. Er is bijvoorbeeld een duidelijke overlap in de gesignaleerde aandachtspunten. Daarnaast worden ook aandachtspunten besproken die betrekking hebben op projectorganisatie en wordt er een overzicht gegeven van de rol van bepaalde lectoraten in sommige paboplannen. Hiermee wordt de inhoud van de aanvragen duidelijk uiteengezet en samengevat, conform de beschreven doelstelling van de analyse.

3 Muziekonderwijs: stand van zaken

3.1 Inleiding en methode

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de gestructureerde analyse van de verschillende maatregelen binnen het stimuleringsprogramma muziekonderwijs besproken, die vanuit de innovatietheorie uit hoofdstuk 2 is uitgevoerd. Het stimuleringsprogramma heeft als doel om het primair onderwijsstelsel te vernieuwen door muziek hierin een vaste plek te geven. De verschillende instrumenten binnen dit programma vervullen elk een eigen rol in het bereiken van dit doel. De beleidsdoelen en resultaten van elke deelregeling worden besproken aan de hand van de determinanten uit de innovatietheorie. Per deelregeling is de gebruikte informatie ingelezen en geordend in kwalitatief. Vervolgens is beoordeeld hoe in elke regeling aan de in de innovatietheorie genoemde succesfactoren aandacht is besteed, welke factoren er eventueel nog onderbelicht zijn gebleven en hoe dit samenhangt met de geformuleerde doelen en de gevonden resultaten. Na het bespreken van de losse instrumenten is gekeken naar de volledigheid van het stimuleringsprogramma als geheel. Voor de analyse in dit hoofdstuk zijn de volgende bronnen gebruikt:

- Onderzoek Impuls Muziekonderwijs (Sardes, 2018);
- Monitor Cultuureducatie po 2017-2018 (ResearchNed, 2018);
- Plananalyse pabo's (FCP, 2018);
- Aanvullende analyses Monitor Cultuureducatie po 2017-2018 (ResearchNed, 2019);
- Impact van Méér Muziek in de Klas (Graauw, C. de, & Beemster, C., 2018).

De diverse andere (algemenere) rapporten die in de offerte zijn genoemd, zijn gebruikt bij de reconstructie van de beleidstheorie.

3.2 Deelname in cijfers

De resultaten van de deelregelingen zijn moeilijk te meten in harde cijfers. Uiteraard zijn er wel cijfers te geven over onder andere de deelname in bepaalde regelingen. Onderstaand presenteren we een aantal deelnamecijfers aan de Impuls Muziekonderwijs en CMK. De gegevens zijn aangeleverd door Méér Muziek in de Klas en het FCP en gekoppeld aan de scholenbestanden van DUO. Deze zijn verder verrijkt met de laatste achterstandsscores van het CBS (die zijn omgezet in kwintielen). Hierbij staat een score van '5' voor de scholen met de 20% meeste achterstandsléerlingen en een score van '1' met de 20% minste achterstandsléerlingen²⁹. Tabel 1 toont de deelname aan CMK en Impuls Muziekonderwijs. Hieruit kunnen we concluderen dat 54 procent van scholen voor basisonderwijs en speciaal onderwijs aan beide of één van beide programma's deelneemt. Het aandeel niet-deelnemers is bij de scholen met de meeste achterstandsléerlingen iets lager. Uit de tabel kunnen we concluderen dat er geen grote verschillen zijn in deelnamecijfers tussen de scholen uit de verschillende achterstandscategorieën, buiten dat de zwaarste achterstandsscholen zich iets minder lijken te richten op muziek en iets meer op cultuur in het algemeen.

Tabel 1: Deelname aan CMK en Impuls Muziekonderwijs naar CBS achterstandsscore (landelijk)

CBS achterstandsscore (kwintielen)	1	2	3	4	5	Totaal
Geen CMK, geen impuls	47%	47%	45%	45%	44%	46%
Alleen CMK	30%	28%	31%	32%	36%	32%
Alleen impuls	15%	14%	13%	12%	10%	13%
Zowel CMK als impuls	9%	10%	11%	11%	9%	10%

²⁹ Centraal Bureau voor de Statistiek, (2019, 11 februari). Achterstandsscores per school, 2018. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2019/07/achterstandsscores-per-school-2018>

In het kader van de Regeling professionalisering muziekonderwijs op de pabo's is in 2017-2018 subsidie verstrekt aan 26 projecten, waarmee 36 van de 41 pabo-vestigingen bereikt werden. Alle pabobesturen op vier na (met vijf vestigingen) hebben daarmee tot nu toe een aanvraag ingediend.

De activiteiten van Méér Muziek in de Klas zijn divers: zo kan er voor het bereik gekeken worden naar kijkcijfers, maar ook naar gebruik van aanbod door leerkrachten. In Tabel 2 is met indexcijfers aangegeven welke categorieën het meest vertegenwoordigd waren in de kijkersgroep: hoe donkerder blauw, des te meer vertegenwoordigd is de groep in de kijkersgroep. Uit de kijkcijfers bleek dat met de BZT Show en de Lang Leve de Muziek Show voornamelijk jongeren in de basisschoolleeftijd bereikt werden, terwijl het Kerst Muziekgala voornamelijk door 50-plussers goed bekeken werd.

Tabel 2: Kijkcijfers tv-programma's Méér Muziek in de Klas

Doelgroep	BZT Show (2016)	Lang Leve de Muziek Show (2017)	Het Kerst Muziekgala (2016)	Het Kerst Muziekgala (2017)
3-5 jaar	203	138	38	8
6-8 jaar	457	441	12	47
9-12 jaar	389	299	33	30
13-19 jaar	73	54	20	5
20-34 jaar	28	44	27	17
35-49 jaar	133	122	75	44
50+ jaar	55	72	185	206

Bron: De Graauw & Beemster

Voor de Lang Leve de Muziek Show hebben zicht de afgelopen jaren ongeveer tweehonderd klassen ingeschreven. In totaal 130 van deze klassen gingen door naar de auditiedagen. Daarnaast zijn leerkrachten van scholen bereikt die ondersteuning kregen van een 'Vliegende Brigadier' die een bijdrage kon leveren aan hun professionalisering: honderd klassen kregen voor tien uur ondersteuning, 36 klassen kregen extra ondersteuning ter voorbereiding op de tv-shows en twaalf klassen kregen begeleiding voor hun optreden tijdens Het Kerst Muziekgala. De klassen die afvielen voor de auditiedagen kregen een cadeauworkshop voor het leerkrachtenteam van een vakleerkracht. Dit zijn ongeveer zeventig tot honderd klassen. De leerkrachten werden verder bereikt via de Music University Days, waaraan de laatste keer in totaal vijfhonderd deelnemers waren.

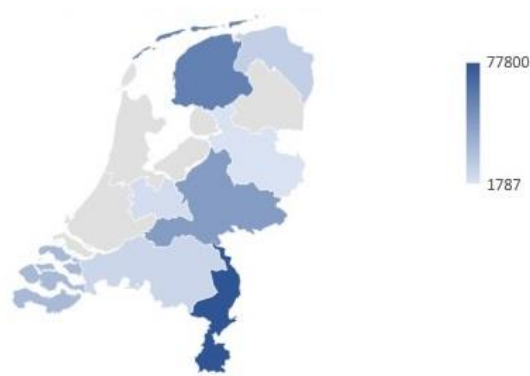
Naast deze ondersteuning kan voor het bereik van aantallen leerkrachten in cijfers gekeken worden naar het aantal downloads van lesbrieven. Hier dient echter een kanttekening bij te worden geplaatst; er is immers niet getraceerd door wie deze downloads gedaan zijn en of zo ja, hoe de lesbrieven gebruikt zijn. Het aantal downloads van de lesbrieven die op de programmapagina van Méér Muziek in de Klas op schooltv.nl beschikbaar worden gesteld verschilt per seizoen: van het eerste seizoen zijn de lesbrieven tussen de 200 en 700 keer gedownload, van het tweede seizoen tussen de 70 en 300 keer.

Ook voor het onderdeel samenwerking zijn vanuit Méér Muziek in de Klas cijfers te geven: inmiddels zijn er zes convenanten afgesloten in het kader van Méér Muziek in de Klas Lokaal, naar verwachting zijn dit er eind 2019 al tien. De provincies Zeeland, Limburg, Friesland, de regio De Liemers, stad Groningen en de regio Zutphen hebben allen een convenant gesloten. Lossen, Helmond, Woerden en de Achterhoek zullen naar verwachting dit jaar nog een convenant ondertekenen. Met deze tien convenanten, waarvan de invulling voor de nog te tekenen convenanten aan verandering onderhevig is, worden naar verwachting 1.338 scholen bereikt en 223.309 kinderen. De deelnemende partijen in de convenanten zijn divers: onderwijsinstellingen, culturele instellingen, verenigingen, opleidingen, ondernemers en provincies³⁰.

30 Meer Muziek in de Klas Lokaal. (2019). Persoonlijke communicatie. 2 mei 2019

Figuur 2: Aantal convenanten per provincie

Figuur 3: Bereikte kinderen per provincie

Het LKCA publiceert als kennisinstituut veel informatie over cultuur- en muziekeducatie. Zo hebben zij, samen met muziekdocenten van pabo's en conservatoria, een matrix opgesteld met methodes voor muziekonderwijs die gratis te downloaden is op de website van het LKCA. Er wordt geen oordeel over de verschillende methodes gegeven, maar wel een inzicht in wat er inhoudelijk aan informatie en lesstof wordt aangeboden. Vanaf mei 2017 tot april 2019 is deze matrix 4.000 keer gedownload. Daarnaast heeft men online handleiding ontwikkeld en gratis online beschikbaar gesteld om groepsleerkrachten en pabodocenten tools aan te reiken en te motiveren om meer te zingen in de klas. Deze tool is 1.600 keer gedownload. Ook heeft het LKCA informatieve overzichten samengesteld rond muziek, muziekapps en zang; deze lijsten werden tussen de 300 en 500 keer gedownload.

3.3 Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020

De Impulsregeling richt zich op basisscholen en hoe zij muziekonderwijs kunnen borgen. De opzet van deze regeling wordt langs de vier categorieën uit de innovatietheorie gelegd om te kijken op welke factoren zij in welke mate belichten.

Kenmerken van de vernieuwing

Binnen de Impulsregeling wordt belang gehecht aan objectieve kwaliteit. Aangestuurd wordt op het gebruikmaken van beproefde lesmethoden en een doorgaande leerlijn voor muziekonderwijs (SLO) en uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt dat de aanvragers dit ook als één van de belangrijkste onderdelen zagen van het aanpakken van muziekonderwijs op hun scholen. De lesmethode zou een goede manier zijn om te werken aan een doorgaande leerlijn en wordt door veel scholen gezien als voorwaarde voor het borgen van goed muziekonderwijs. Uit de Monitor Cultuureducatie po 2017-2018 blijkt dat scholen die deelnemen aan de Impuls significant vaker een doorgaande leerlijn voor muziekonderwijs gebruiken dan scholen die niet deelnemen. Of leerlingen de doelen van deze leerlijn daadwerkelijk behalen en vaardiger zijn geworden in aspecten van muziek kunnen de meeste scholen echter nog niet aangeven, omdat er vaak geen concrete muziekdoelen geformuleerd zijn.²⁶

In de innovatietheorie wordt ook de subjectieve kwaliteit als belangrijke factor genoemd: de vernieuwing moet door de betrokkenen en gebruikers als een verbetering worden gezien. In het geval van de Impulsregeling zou het hiervoor belangrijk zijn te weten wat groepsleerkrachten vinden van de nieuwe activiteiten in het kader van de subsidieregeling. In de aanvraag wordt een plan op maat opgesteld, passend bij de kernbezigheden van de school en haar manier van werken. In het algemeen lijkt het gebruik van de Impuls positief te worden ontvangen, maar hoe de groepsleerkrachten hier daadwerkelijk tegenaan kijken wordt niet concreet besproken in de beschrijving van de regeling¹⁵ of het onderzoek van Sardes.¹⁹ Als breder naar het onderwijssysteem als geheel wordt gekeken is wel duidelijk dat betrokken partijen de verbetering van muziekonderwijs in het po breed dragen.

Omdat er een plan op maat moet worden ontwikkeld, richt de Impuls zich nadrukkelijk op de verbondenheid van de vernieuwing met de kern van de organisatie. Elke schoollocatie die gebruik wil maken van de Impuls moet een eigen plan opzetten dat is afgestemd op de eigen onderwijsvisie, expertise en ambities. Deze visie wordt duidelijk geformuleerd in de aanvraag. Mogelijkheden tot samenwerking in de omgeving worden meegenomen, waardoor de invulling van deze samenwerking ook goed op de behoeften van de school kan worden afgestemd.¹⁵ Uit de Monitor Cultuureducatie ²⁶ blijkt dat de plannen van aanvragende scholen goed zijn vastgelegd binnen de eigen visie op muziekonderwijs. Het onderzoek van Sardes¹⁹ laat zien dat de plannen op maat vaak tot stand zijn gekomen in samenwerking met muziekpartners uit de regio en goed aansluiten bij de lokale mogelijkheden en de doelen van de school.

Het bereik van de nieuwe activiteiten wordt binnen de Impulsregeling zo groot mogelijk gemaakt doordat van scholen wordt verwacht dat zij muziekonderwijs opnemen in de schoolplannen, waardoor binnen de school het bereik zich niet beperkt tot bijvoorbeeld slechts één leerkracht. Bovendien zijn kennisdeling met andere schoolbesturen en -locaties en samenwerking met een culturele instelling verplichte onderdelen van de Impulsregeling¹⁵. Door deze uitwisseling en samenwerking met instellingen buiten de eigen school wordt het bereik vergroot.

Tot slot benoemd de innovatietheorie dat het vooraf analyseren van de kenmerken, doelen en planning van de vernieuwing cruciaal zijn voor verduurzaming. Bij de Impulsregeling is deze analyse onderdeel van de aanvraag. De aanvraag moet een visie, een uitgebreid plan van aanpak om muziekonderwijs een vaste plek te geven, een planning en begroting en een samenwerkingsovereenkomst bevatten.¹⁵ Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt dat deelnemende scholen inderdaad een plan hebben opgesteld met een duidelijke opbouw gericht op duurzame verankering. Volgens de Monitor Cultuureducatie hebben deelnemende scholen onder andere significant vaker een aparte post in de begroting opgenomen voor muziekonderwijs dan scholen die niet aan de Impuls deelnamen.

Interne context

In de samenleving leeft een gedeelde behoefte aan het stimuleringsprogramma, zo ook aan de activiteiten die de Impuls Muziekonderwijs stimuleert. In de Staatscourant¹⁵ wordt toegelicht dat groepsleerkrachten zich vaak niet bekwaam genoeg voelen voor het geven van muziekonderwijs maar dat de behoefte aan goed muziekonderwijs leeft in de samenleving. Omdat schoollocaties gebruik kunnen maken van maatwerk, kan in de specifieke behoefte van elke locatie worden voorzien. Door de gedeelde behoefte en het maatwerk is de kans groot dat het personeel op de scholen ontvankelijk is voor de verandering en hierin wil investeren. Op vrijwel alle scholen die deelnamen aan de Impuls Muziekonderwijs stond een enthousiaste groepsleerkracht, vakdocent of schoolleider als kartrekker aan de basis van de aanvraag voor de Impulsregeling. Deze persoon fungeerde als aanspreekpunt voor het team en voor de muziekpartner.¹³ De aanwezigheid van zo'n kartrekker is een belangrijke succesfactor volgens de innovatietheorie.

Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ bleek ook dat scholen de rol van de directeur en eventueel ict'er als essentieel beschouwden, omdat zij kunnen enthousiasmeren en zorgen voor continuïteit. Binnen het onderwijssysteem als groter geheel fungeerden deelnemende scholen vaak zelf als kartrekker voor hun omgeving. De regeling stuurt immers nadrukkelijk op eigenaarschap van de school.

Volgens de innovatietheorie is het belangrijk dat er sprake is van circulaire communicatie. Dat wil zeggen dat veranderingen niet van bovenaf opgelegd worden maar dat alle lagen van de organisatie betrokken worden bij en inspraak hebben in de nieuwe plannen. In de brede context is hier zeker sprake van bij de Impulsregeling. De school krijgt geen kant en klaar plan van aanpak opgelegd maar stelt zelf een plan op waarvoor samen wordt gewerkt met andere instellingen in de omgeving. Er wordt kennis uitgewisseld en samen gekeken naar de beste manier om structureel muziekonderwijs weer op de kaart te zetten.

Sardes¹⁹ vond echter dat scholen aangeven behoefte te hebben aan meer bijeenkomsten met scholen die er specifiek op gericht zijn ervaringen met de Impuls uit te wisselen. Vanuit de regeling wordt geen nadrukkelijke aandacht gelegd op circulaire communicatie binnen schoollocaties, maar het is aannemelijk dat bijvoorbeeld groepsleerkrachten wel degelijk invloed hebben op het plan van aanpak. Zoals eerder genoemd, was er bijna altijd een enthousiaste medewerker of schoolleider aanwezig die het team enthousiasmeerde en diende als aanspreekpunt.

Stabiliteit binnen de organisatie wordt ook genoemd als succesfactor voor innovatie. Een hoog verloop in personeel is bedreigend voor de duurzaamheid van muziekonderwijs omdat expertise en enthousiasme zo weer uit de school kunnen verdwijnen. Deskundigheidsbevordering van de groepsleerkrachten vanuit de Impulsregeling blijft op deze manier kwetsbaar, zo onderkennen ook de muziekpartners.¹⁹ Samenwerken met externe muziekdocenten door middel van bijvoorbeeld co-teaching kan hier wel positief aan bijdragen, zolang hier mogelijkheid toe is en blijft. Het onderzoek van Sardes laat echter zien dat scholen bang zijn dat deze samenwerking verdwijnt met het wegvallen van de subsidiegelden. Sardes adviseert dan ook om binnen de school een werkgroep te vormen voor het bewaken van muziekonderwijs zodat de kennis en kunde niet bij een persoon liggen. Verloop in personeel blijft echter een heikel punt.

Een van de meest voor de hand liggende aspecten voor succesvolle verduurzaming is dat de organisatie voldoende capaciteit heeft voor het invoeren en verduurzamen van de vernieuwing. Binnen de Impulsregeling wordt in dit kader aandacht besteed aan de deskundigheidsbevordering van groepsleerkrachten, zodat zij ook in de toekomst bekwaam zijn in het geven van muziekonderwijs. De begeleiding van externe muziekpartners wordt hiervoor als zeer waardevol gezien.¹⁹

Uit de Monitor Cultuureducatie²⁶ komt naar voren dat scholen die deelnemen aan de Impuls Muziekonderwijs significant vaker aangeven dat hun leerkrachten deskundig zijn in het geven van muziekonderwijs en daarbij ook vertrouwen hebben in hun eigen muzikale vaardigheden. Naast het investeren in deskundigheidsbevordering, schaffen veel Impulsscholen met de subsidiegelden benodigde materialen aan voor muziekonderwijs zoals een lesmethode en muziekinstrumenten. Deze zijn volgens scholen die deelnamen aan het onderzoek van Sardes voorwaarde voor het aanbieden van muziekonderwijs.¹⁹

De capaciteit wordt met de Impuls Muziekonderwijs echter niet volledig veiliggesteld: veel scholen in het onderzoek van Sardes¹⁹ gaven aan dat zij na de looptijd van de Impuls financieel niet in staat zijn de externe vakdocenten aan te houden en dat hiermee de borging van het muziekonderwijs in gevaar komt. De samenwerkingsconstructies met externe muziekpartners kunnen zichzelf vaak niet in stand kunnen houden zonder subsidie. In de toelichting op de deelregeling in de Staatscourant¹⁵ wordt als voorbeeld aangedragen om een werkgroep op te richten die zich bezighoudt met sponsoring en fondsenwerving vanuit de school en/of de culturele partner om extra muziekactiviteiten te kunnen blijven bekostigen na de Impulsregeling. Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt dat slechts enkele scholen al concreet bezig zijn met hoe de samenwerking na de Impuls in stand kan blijven. Een risico voor bredere cultuureducatie met betrekking tot de capaciteit, is de beperkte tijd die scholen hebben om hieraan te besteden; door de verhoogde aandacht voor muziekonderwijs kan de aandacht voor andere kunstdisciplines onder druk komen te staan^{19, 26}. Om dit te voorkomen kan muziekonderwijs met andere kunstdisciplines geïntegreerd worden, waardoor in dezelfde tijd verschillende disciplines behandeld kunnen worden.¹⁵ In de praktijk blijkt dat het integreren van verschillende disciplines nog niet veel wordt toegepast.¹⁹

Externe context

Volgens de innovatietheorie is het belangrijk niet alleen naar de vernieuwende organisatie zelf te kijken, maar ook naar de wisselwerking tussen de organisatie en de omgeving; de externe context. Belangrijk voor de verduurzaming van een vernieuwing is dat organisatie en omgeving gezamenlijke doelen nastreven en in balans zijn door in elkaars behoeften te voorzien.

Binnen de Impulsregeling is samenwerking tussen scholen en externe muziekpartners een belangrijk aandachtspunt. Omdat er een brede belangstelling is voor het onderwerp muziekonderwijs, is een uitgangspunt van de regeling dat de externe context van de school op dit gebied dezelfde doelen nastreeft. Voorbeelden van gezamenlijk doelen zijn een brede vorming realiseren of het kennis laten maken met muziek door leerlingen die van huis uit weinig met kunst en cultuur in aanraking komen. Door hierin samen te werken kan muziekonderwijs op een manier worden vormgegeven die past bij de behoeften en mogelijkheden van zowel de school als de omgeving van de school. Dit vergroot de kans op verduurzaming. Het onderzoek van Sardes¹⁹ liet zien dat de aanvraag voor de Impuls in vrijwel alle gevallen een gezamenlijk proces was tussen de school en haar externe partners. Muziekpartners waren in de meeste gevallen onmisbaar voor het uitstippelen van een route en het kaderen van de mogelijkheden.

De Monitor Cultuureducatie²⁶ liet bovendien zien dat scholen die deelnemen aan de Impulsregeling, vaker gebruikmaken van externe partijen die muzikles op locatie geven, vaker samenwerken met amateurverenigingen of vrijwilligersstichtingen en met professionele instellingen voor cultuureducatie, dan scholen die niet deelnamen. Binnenscholen was er bij Impulsscholen vaker sprake van structurele en langdurige samenwerkingsafspraken met culturele partners dan bij scholen die niet aan de Impuls deelnamen. Eerder werd genoemd dat de samenwerking met externe partners door scholen vaak moeilijk in stand te houden is na afloop van de subsidie. Vervolgonderzoek naar de precieze inhoud van samenwerkingsverbanden die wel duurzaam en structureel van aard zijn en het achterhalen welke elementen hierin bepalend zijn zou hier licht op kunnen werpen.

Ook het verbinden van binnen- en buitenschools muziekonderwijs is een belangrijk onderdeel van de Impuls.¹⁵ Niet voor alle kinderen is de weg naar buitenschools muziekonderwijs vanzelfsprekend en verschillende activiteiten vanuit de school (verdieping buiten het reguliere lesaanbod) kunnen hierin faciliteren. Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt echter dat de verbinding tussen binnen- en buitenschools muziekonderwijs nog nauwelijks wordt gelegd. Uit aanvullende analyses van de Monitor Cultuureducatie 2017-2018³¹ bleek wel dat Impulsscholen deze verbinding alsnog vaker legden dan scholen die niet aan de Impuls deelnamen. Ook hier kan het interessant zijn te kijken naar de scholen waar de verbinding succesvol is gelegd om hier succesvolle factoren in te achterhalen.

Voorwaarde voor de Impulsregeling was zoals genoemd kennisdeling met andere locaties binnen het bestuur of in de regio.¹⁵ Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt echter dat scholen het als gemis ervaren dat er weinig gelegenheid is om kennis en ervaringen te delen met andere scholen. In sommige regio's is sprake van algemenere bijeenkomsten, maar dit lijkt vooralsnog geen grote navolging te krijgen. Bovendien gaat vanuit scholen de voorkeur uit naar bijeenkomsten waar specifiek voor muziekonderwijs goede voorbeelden uitgewisseld worden, te horen is waar andere scholen tegenaan lopen en hoe ze dat hebben opgelost.

Innovatieproces

De innovatietheorie bespreekt ten slotte belangrijke factoren in het proces van de vernieuwing. Het vernieuwingsproces moet deskundig begeleid worden, zodat de gestelde doelen niet uit het oog worden verloren en de betrokkenen op de hoogte blijven van ontwikkelingen. Hiervoor is het belangrijk om gedurende het proces te blijven communiceren met alle betrokkenen, tussentijds de stand van zaken te evalueren en eventueel een en ander bij te stellen.

31 Essen, M. van, Termorshuizen, T. & Broek, A. van den (2019). Cultuureducatie en muziekonderwijs duurzaam verankerd. Aanvullende analyses Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018. Onderzoek in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Nijmegen: ResearchNed

De begeleiding van het proces ligt veelal in handen van de genoemde kartrekker die aanwezig is in de school en die het voortouw neemt in de aanvraag, gedurende het traject het aanspreekpunt is binnen de school en die contact onderhoudt met de samenwerkingspartner.¹⁹ De scholen worden in het proces ook bijgestaan door de externe muziekpartners, die door hun inhoudelijke kennis een kader van mogelijkheden kunnen geven en bijvoorbeeld de school helpen bij het opstellen van een visie. Doordat er in de aanvraag al een plan is gemaakt voor de activiteiten in het kader van de Impuls, is in grote lijnen het proces al uitgestippeld.¹⁵ Dit plan kan worden bijgesteld maar in het algemeen biedt het houvast voor de school tijdens het uitvoeren van de vernieuwing.

Communicatie blijft een belangrijk onderdeel van een vernieuwing. Binnen de school moet worden gecommuniceerd over de nieuwe activiteiten. Het is aannemelijk dat dit gebeurt, maar dit is niet concreet vastgelegd in de deelregeling. Het is daarnaast de bedoeling dat scholen die gebruikmaken van de Impulsregeling hun opgedane kennis delen met instellingen en scholen in de regio. Ook wordt in de Staatscourant¹⁵ aanbevolen om een dialoog op lokaal niveau te benutten om ook de lokale overheid te betrekken in het vernieuwingsproces. Uit het onderzoek van Sardes¹⁹ blijkt echter dat er nog behoefte is aan het concreet uitwisselen van inzichten en resultaten met andere scholen.

De monitoring en evaluatie van deze regeling wordt in ieder geval uitgevoerd door middel van landelijke enquêtes.¹⁵ Daarnaast wordt zoals genoemd van deelnemende scholen gevraagd hun ervaringen te delen binnen bestaande netwerken van het schoolbestuur en met andere schoollocaties in de regio. Sardes¹⁹ vond dat een aantal scholen en muziekpartners zelf ook bewust bezig is met evaluatie; vrijwel alle scholen evalueren de samenwerking met de muziekpartner en bij een groot deel van de scholen vindt evaluatie plaats tussen directeur en partner, waarbij het vooral over organisatorische zaken gaat. In een aantal gevallen vindt ook regelmatig inhoudelijke evaluatie plaats.

3.4 Deelregeling Professionalisering muziekonderwijs op pabo's

Kenmerken van de vernieuwing

Bij de paboregeling moest de aanvraag aan dezelfde soort voorwaarden voldoen als bij de Impuls Muziekonderwijs. In de aanvraag moest een analyse verwerkt zijn van de vernieuwing waarin een uitgebreid plan van aanpak werd beschreven, een begroting was gemaakt en een samenwerkingsovereenkomst met een externe partner werd opgesteld. Deze elementen werden beoordeeld op hun objectieve kwaliteit. Ook binnen de paboregeling konden aanvragers (pabobesturen) het plan op maat maken en afstemmen op de specifieke situatie van de betreffende vestiging. De vernieuwing kon hierdoor goed passend worden gemaakt bij de kern van de organisatie. Belangrijk uitgangspunt hierbij was wel dat de plannen in alle gevallen gericht moesten zijn op het verbeteren van de handelingsbekwaamheid van alle studenten aan de vestiging; hiermee is het potentiële bereik van de regeling binnen de pabo's groot.¹⁷

In de plananalyse²⁰ van de aanvragen viel in positieve zin op dat pabo's zich in de plannen niet alleen richtten op hun eigen muziekonderwijs, maar op meerdere punten in het gehele onderwijssysteem probeerde de gang van zaken te verbeteren: zo werd gekeken naar praktijkstages en stagebegeleiders en naar muziekonderwijs bij basisscholen in de regio. De invulling van de subsidieregeling bereikte hiermee niet alleen de eigen pabovestiging, maar ook de bredere context. De enige factor binnen de kenmerken van de vernieuwing die nog onderbelicht is, is de subjectieve kwaliteit; hoe bijvoorbeeld de docenten aan de pabo aankeken tegen de nieuwe activiteiten, is niet meegenomen in de plannen en nog niet concreet onderzocht.

Interne context

Behoeftte aan de verbetering is in het geval van professionalisering op pabo's zeker aanwezig. In de plananalyse²⁰ wordt omschreven hoe er in de afgelopen decennia een vicieuze cirkel is ontstaan op het gebied van muziekonderwijs: het muziekonderwijs op de pabo's is ingeperkt, waardoor minder basisschoolleerkrachten goed muziekonderwijs kunnen geven. Hierdoor is ook de begeleiding van pabostudenten die stage lopen op een basisschool van mindere kwaliteit als het gaat om muziekonderwijs, waardoor afgestudeerde pabostudenten minder bekwaam zijn in en minder basiskennis hebben van muziekonderwijs. Door de lagere kwaliteit muziekonderwijs in het po, is de basiskennis van muziek bij aankomende pabostudenten ook lager. Het is dus voor muziekonderwijs in het hele primaire onderwijssysteem belangrijk om hier verbeteringen in aan te brengen. Door deze behoefte is het waarschijnlijk dat men op de pabo's ook ontvankelijk is voor deze vernieuwingen omdat de noodzaak ervan wordt ingezien, maar hierover zijn nog geen concrete bevindingen.

Of er binnen de deelnemende pabovestigingen sprake was van kartrekkers wordt niet duidelijk uit de plananalyse²⁰. Wel bleek wel dat ongeveer de helft van de pabovestigingen de verantwoordelijkheid voor het project expliciet heeft belegd bij een stuurgroep of kernteam met de belangrijkste partners. Als gekeken wordt naar de bredere context, is het aanvragende pabobestuur zelf een soort kartrekker in de opzet van de nieuwe activiteiten en de samenwerking hierin met andere instellingen.

Over het verloop van de circulaire communicatie binnen de deelnemende pabovestigingen is niet veel bekend, maar in de bredere context van het primair onderwijs is te zien dat er veel tussen verschillende betrokken partijen gecommuniceerd en samengewerkt wordt. Deze samenwerkingen zijn verplicht¹⁷ en worden in de praktijk veel gebaseerd op de behoeften en inspraak van de betrokken partijen.²⁰

Het verhogen van de capaciteit om beter muziekonderwijs mogelijk te maken is ook in de paboregeling een belangrijk onderdeel. Uit de plananalyse²⁰ bleek dat veel aandachtspunten hier betrekking op hadden: er was te weinig muzikles op de pabo's om de vaardigheden van studenten op een acceptabel niveau te krijgen en de lessen sloten niet aan bij de niveauverschillen. Daarnaast werd er te weinig gedaan met muzikles op de stagescholen en hadden stagebegeleiders zelf ook geringe ervaring met muziekonderwijs. De muzikale bagage van studenten was beperkt en hun zelfvertrouwen laag. In de plannen van de pabo's wordt dan ook veel ingehaakt op deze capaciteitsproblemen: methoden die veel werden gekozen waren het vrijmaken van meer uren voor muziekonderwijs, het inzetten van conservatoriumstudenten en digitale leermiddelen ter ondersteuning en het verhogen van de deskundigheid van stagebegeleiders. Vanuit de opzet van de regeling is ook rekening gehouden met de financiële capaciteit van deelnemende vestigingen: tijdens de eerste aanvraagronde was namelijk naar voren gekomen dat niet alle pabo's het subsidiebedrag dat paste bij hun grootte volledig konden matchen met eigen middelen. Daarom werd een wijziging gedaan in de opzet waarmee het mogelijk was om tot 25 procent minder subsidie aan te vragen dan in eerste instantie was bepaald.³² Als gekeken wordt naar de bredere context van muziekonderwijs in het primair onderwijs dient de paboregeling eigenlijk vooral om de capaciteit van het aantal docenten met goed vaardigheden te verhogen: door pabostudenten uit te rusten met een bepaalde basiskennis over muziekonderwijs, zullen zij als groepsleerkracht meer bekwaam zijn in het geven van muziekonderwijs. Bovendien zullen groepsleerkrachten een vergelijkbaar niveau hebben in deze vaardigheden, waardoor er minder kennis verdwijnt uit een school bij verloop in personeel. De stabiliteit van de op scholen aanwezige kennis wordt hiermee versterkt.

32 Wijzigingsregeling professionalisering muziekonderwijs pabo's. Stcrt. 2017, Nr. 70622

Externe context

Net als voor de Impulsregeling, is er voor de doelen van de paboregeling een breed draagvlak in de maatschappij. Onder andere door de Impuls neemt de vraag toe naar leerkrachten die vorm weten te geven aan goed muziekonderwijs voor hun leerlingen.¹⁵ Muziekonderwijs wordt breed gedragen maar een belemmering voor de verbetering hiervan is de beperkte handelingsbekwaamheid van groepsleerkrachten. Deze bekwaamheid verbeteren kan gezien worden als een gezamenlijk doel van zowel pabo's en basisscholen als (culturele) instellingen in de omgeving. Er bestaat een bepaalde behoefte in de gehele maatschappij waar met deze regeling op wordt ingespeeld. Deze situatie sluit goed aan bij de in de innovatietheorie genoemde balans die er tussen organisatie en omgeving moet bestaan: de pabo levert wat de omgeving wenst en de omgeving faciliteert in het bewerkstelligen hiervan, bijvoorbeeld door subsidies vanuit de overheid.

In de paboregeling is samenwerking wederom een belangrijk onderdeel. Pabovestigingen moeten vanuit de regeling samenwerken met ten minste één conservatorium en met scholen in het primair onderwijs. Door samen te werken met conservatoria kan expertise op muzikaal gebied enerzijds worden uitgewisseld met kennis op pedagogisch-didactisch gebied anderzijds. Beide partijen profiteren zo van de samenwerking. De samenwerking met basisscholen is vooral gericht op het goed aansluiten van muziekonderwijs op de pabo bij de behoeften en mogelijkheden in het primair onderwijs, waardoor gezamenlijk aan het uiteindelijke doel wordt gewerkt en ook beide partijen hier voordeel uit halen.¹⁷

Innovatieproces

Ten slotte is het zoals eerder benoemd belangrijk om het vernieuwingsproces deskundig te begeleiden, zodat de doelen bewaakt wordend en de betrokkenen geïnformeerd blijven. Door te blijven communiceren, monitoren en evalueren kan het proces worden bijgesteld om zo goed mogelijk richting de gestelde doelen te werken.

Bij ongeveer de helft van de deelnemende pabovestigingen die de projectorganisatie expliciet in hun aanvraag beschreven hebben, is de verantwoordelijkheid van het project belegd bij een stuurgroep of kernteam met belangrijke partners als het conservatorium en het primair onderwijs. Dit kernteam kan het proces begeleiden en eventuele knelpunten signaleren. Een aantal pabovestigingen overlegt op regionaal niveau over de gang van zaken of betreft ondersteunende diensten vanuit de hogeschool bij het project. Om subsidie te ontvangen vanuit de paboregeling, was het verplicht om op de betreffende vestigingen gebruik te maken van monitoring en evaluatie van het nieuwe project en om daarnaast deel te nemen aan landelijke evaluaties.¹⁷ Uit de plananalyse blijkt dat de vestigingen hier actief mee aan de slag gingen. Zes pabo's die expliciet hun projectorganisatie beschreven gaven zelfs aan dat zij gingen werken met pilots: nieuwe activiteiten worden dan eerst uitgevoerd, geëvalueerd en bijgesteld voor ze een vaste plek in het curriculum krijgen.²⁰

Communicatie met alle betrokkenen gedurende het proces was ook zeker aanwezig bij de paboregeling. In de plananalyse²⁰ werd aangegeven dat er veel werd samengewerkt met andere instellingen aan het ontwikkelen van methoden en tools, dat er veel kennis en ervaringen werden uitgewisseld en dat er veel gebruik werd gemaakt van feedback. Kennisdeling met de omgeving was ook een belangrijke voorwaarde voor de subsidieregeling: in de aanvraag moest al worden aangegeven op welke manier de opbrengsten van het project gedeeld zouden worden binnen het eigen samenwerkingsverband én met scholen en opleidingen daar buiten. Aanvullend hebben het FCP en het LKCA een inhoudelijk kennisdelingstraject ontwikkeld op landelijk niveau.¹⁷

3.5 Privaat-publieke samenwerking: Méér Muziek in de Klas

Stichting Méér Muziek in de Klas heeft een aanjagende functie voor het stimuleringsprogramma muziekonderwijs. Ze verbindt partijen met elkaar en probeert zo veel mogelijk belanghebbenden bewust te maken van het belang van goed muziekonderwijs en de mogelijkheden die de regelingen in het stimuleringsprogramma bieden. Vanuit Méér Muziek in de Klas worden verschillende activiteiten georganiseerd die gericht zijn op bewustwording, deskundigheidsbevordering en duurzaamheid. De innovatie die de stichting teweeg wil brengen, heeft betrekking op het gehele onderwijssysteem en alle daarbij betrokken partijen, in plaats van op specifieke scholen of pabo's.

Kenmerken van de vernieuwing

De objectieve kwaliteit van een vernieuwing is hoog als de nieuwe activiteiten gebaseerd zijn op beproefde methoden. Stichting Méér Muziek in de Klas probeert zo veel mogelijk kwalitatief goede handvatten te bieden voor het geven van muziekonderwijs. Zo benadrukt de stichting in haar Manifest voor kwalitatief muziekonderwijs het belang van muziek-didactische ontwikkeling van groepsleerkrachten en het structureel maken van muziekonderwijs door het invoeren van doorlopende leerlijnen die vanuit de onderwijskundige visie van de school verantwoord kunnen worden.³³ Uit het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ komt naar voren dat de stichting wordt gezien als een objectieve partner met veel expertise op het gebied van bewustwording van muziekonderwijs en het vergroten van de vaardigheden en zelfvertrouwen van leerkrachten. In de activiteiten die de stichting organiseert wordt dan ook veel gebruikgemaakt van experts: in het jaarlijkse symposium komen veel wetenschappers en experts aan het woord, evenals op de Music University Days (workshopdagen voor leerkrachten die hier op een laagdrempelige manier konden kennismaken met muziekonderwijs en handvatten kregen voor het aan de slag gaan in hun dagelijkse lespraktijk). De Vliegende Brigadiers die worden ingezet voor het begeleiden van scholen die meedoen aan de muziekwedstrijd zijn muziekvakdocenten uit de regio's van die scholen. De activiteiten die Méér Muziek in de Klas opzet zijn dus gebaseerd op expertise en beproefde kennis en hebben hierdoor een grotere kans om een blijvend effect teweeg te brengen. Subjectieve kwaliteit heeft betrekking op de door gebruikers ervaren verbetering die de nieuwe activiteiten met zich meebrengen.

In het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ is gekeken of ouders van basisschoolleerlingen, groepsleerkrachten en pabostudenten positiever over muziekonderwijs zijn gaan denken naar aanleiding van de Lang Leve de Muziek Shows en het Kerst Muziek gala. Deze evenementen hadden een voornamelijk positief effect op verschillende elementen van de attitude (waardeoordeel) ten opzichte van muziek en muziekonderwijs. Het symposium Morgen Méér Muziek in de Klas in 2017 bleek voor de deelnemers een inspiratiebron voor muziekonderwijs. De invloed hiervan is terug te zien in de resultaten: het symposium heeft een directe boost gegeven aan het muziekonderwijs op de scholen van deelnemende leerkrachten, die daar positieve effecten van zagen als gevolg. Ook was een bijdrage te zien van het symposium aan de borging en verankering van muziekonderwijs op de scholen. De Vliegende Brigadiers hadden bij de helft van de leerkrachten die zij tijdens de muziekwedstrijd in 2017 ondersteunden voor gezorgd dat zij meer zelfvertrouwen, kennis en vaardigheden met muziekonderwijs hadden opgedaan. Bij de andere helft was dit niet zo; veel leerkrachten gaven als feedback dat zij meer hadden verwacht van de Vliegende Brigadiers. De focus in het begeleidingstraject lag voornamelijk op de voor te bereiden act voor de muziekwedstrijd, en te weinig op deskundigheidsbevordering van de leerkracht in muziekonderwijs buiten de wedstrijd. In de resultaten van het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ is terug te zien dat de Vliegende Brigadiers dan ook weinig invloed hadden op de borging van muziekonderwijs op de scholen waar zij ondersteuning boden. De Music University Days werden over het algemeen goed ervaren en droegen bij aan de vaardigheden van deelnemende leerkrachten maar hadden ook een beperkte rol in verankering van muziekonderwijs.

33 Stichting Méér Muziek in de Klas. (2017). Manifest Kwalitatief muziekonderwijs. Geraadpleegd van: <https://cms.meermuziekindeklas.nl/uploads/pdf/Manifest-kwalitatief-muziekonderwijs.pdf>

Men nam hier vooral aan deel om inspiratie op te doen, wat ook de bedoeling was. In het onderzoek werd aangegeven dat er wellicht mogelijkheden zijn om in de toekomst met de Music University Days meer in te spelen op verduurzaming.

Stichting Méér Muziek in de Klas probeert op verschillende manieren activiteiten zo goed mogelijk te laten aansluiten bij de kernactiviteiten van de doelgroep. In het Manifest³³ benadrukken zij dat muziekonderwijs aan de muziekcultuur van kinderen moet raken. De video's en lesbrieven van Schooltv worden zo goed mogelijk afgestemd op de behoeften en wensen van groepsleerkrachten die er gebruik van maken; de symposia richten zich op onderwerpen die belangrijk en herkenbaar zijn voor onder andere schoolleiders. Toch is hier volgens het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ winst te behalen: Zo trok het Kerst Muziek gala in 2017 bijvoorbeeld vooral kijkers ouder dan 65 jaar, terwijl het zich profileerde als familie-programma. Uit interviews en expertmeetings bleek dat het gala minder interessant was voor kinderen vanwege de artiesten die er optraden. Deze waren niet allemaal interessant voor kinderen en pasten daarmee minder bij de doelgroep.

Er wordt in de activiteiten van Méér Muziek in de Klas altijd geprobeerd om een zo groot mogelijk bereik te hebben, om zo het draagvlak voor beter muziekonderwijs in Nederland te verbreden. Bij de verschillende activiteiten worden zo veel mogelijk belanghebbende partijen betrokken. Het gaat dan om basisschoolleerlingen, hun ouders en leerkrachten, schoolleiders en -bestuurders en ook potentiële financiers zoals overheden, sponsors en fondsen. De bewustwordingscampagne omvat de genoemde Lang Leve de Muziek Shows en het Kerst Muziek gala. Beiden worden op nationale televisie uitgezonden en kunnen op die manier veel huishoudens bereiken. Deze evenementen hadden in 2018 positieve effecten op de attitude ten opzichte van muziekonderwijs. Deze attitude was op de eerste meting al hoog, mogelijk omdat vooral mensen die al bezig waren met muziek de programma's bekeken. Door De Graauw en Beemster¹⁸ werd dan ook aangeraden – om het bereik te vergroten – in de toekomst ook te focussen op de groep die niet van zichzelf al geïnteresseerd was. De Music University Days worden door het hele land georganiseerd en zijn gratis, elke leerkracht kan in beginsel deelnemen. Met Méér Muziek in de Klas Lokaal worden partijen in een regio met elkaar verbonden om op een eigen, passende manier te werken aan muziekonderwijs in die regio. In dit kader wordt ook een online toegankelijk Handboek³⁴ gepubliceerd waarin tips en goede voorbeelden staan voor regionale samenwerking.

Wat betreft de grondige analyse van de beoogde veranderingen richt Méér Muziek in de Klas zich in ieder geval op het helpen opstellen van een visie op muziekonderwijs door schoolleiders en besturen en het aanreiken van handvatten en inspiratie voor het muziekonderwijs op de scholen van deelnemers. De concrete invulling op specifieke scholen van de totale aanpak komt meer in de subsidieregelingen aan bod.

Interne context

De gedeelde behoefte aan de activiteiten van Méér Muziek in de Klas is in dit rapport al vaker beschreven. Verschillende partijen hebben elkaar gevonden in het verbeteren van structureel muziekonderwijs op basisscholen in Nederland. Mede dankzij het stimuleringsprogramma is dit onderwerp steeds meer gaan leven. Méér Muziek in de Klas biedt niet alleen activiteiten en materiaal aan, maar zorgt er ook voor dat steeds meer mensen zich bewust zijn van het belang van muziekonderwijs en hierdoor wordt deze behoefte steeds groter en breder gedragen. De hoge scores op de eerste attitudemeting (voorafgaand aan de muziekwedstrijd) door De Graauw en Beemster¹⁸ kunnen er daarnaast ook op wijzen dat ouders, leerkrachten en pabostudenten zich hiervoor al bewust waren van het belang van goed muziekonderwijs.

34 Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019b). Handboek voor meer muziek in de klas.

Dit sluit ook aan bij een expertmeeting die is georganiseerd met belanghebbenden in het veld: steeds meer mensen zijn bezig met het belang van muziek in de klas en goed muziekonderwijs, en een groot deel van het onderwijs en de culturele sector is intensief bezig met gestructureerde muziek- en bredere cultuureducatie en heeft dus behoefte aan activiteiten om de status van deze educatie te verstevigen.

Veel activiteiten van Méér Muziek in de Klas zijn er op gericht om de doelgroep ontvankelijker te maken voor de beoogde vernieuwing. De georganiseerde evenementen en het lesmateriaal dat wordt ontwikkeld zijn erg laagdrempelig, waardoor het makkelijker wordt voor bijvoorbeeld groepsleerkrachten om een eerste stap te zetten richting muziekonderwijs en misschien zelfs breder cultuuronderwijs. Uit de antwoorden op de vragenlijsten die in het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ zijn gebruikt, blijkt ook dat men bijvoorbeeld na het bezoeken van een symposium een beter idee heeft van hoe dit vormgegeven kan worden in de klas en handvatten heeft gekregen om hiermee aan de slag te gaan.

Het betrekken van alle verschillende partijen bij het verbeteren van muziekonderwijs in Nederland is ook een belangrijk doel van Méér Muziek in de Klas. Dit sluit aan bij de circulaire communicatie die in de innovatietheorie wordt genoemd. In het Manifest³³ werd al gesteld dat het raadzaam is om gezamenlijk aan het beoogde doel te werken: 'Doe het samen; zorg dat muziekonderwijs wordt gedragen en uitgevoerd door een team dat bestaat uit groepsleerkrachten, een interne vakspecialist muziek, de schoolleider, vakleerkrachten en andere externe culturele partijen'. Ook binnen klassen is het volgens het manifest belangrijk om samen te werken: 'Zorg dat muziekonderwijs gebaseerd blijft op de interactie tussen leerkracht en leerling, en tussen leerlingen onderling'. Het symposium in 2017 (Morgen Méér Muziek in de Klas) had als doel om een betere aansluiting te krijgen tussen verschillende lagen binnen het basisonderwijs (leerkrachten, schoolleiders en schoolbestuur). Dit is volgens het onderzoek van De Graauw en Beemster¹⁸ goed gelukt: Alle leerkrachten en schoolbestuurders en de meeste schoolleiders zijn aan de slag gegaan met het draagvlak voor muziekonderwijs op hun school, bijvoorbeeld door het gesprek aan te gaan met collega's en als school een visie op muziekonderwijs te ontwikkelen. Bijna allemaal geven de deelnemers aan hier positieve effecten van te ondervinden. Uit de resultaten blijkt ook dat het symposium een positieve invloed had op de verankering en borging van het muziekonderwijs.

Voor innovaties in het algemeen en zeker bij het in gang zetten van een landelijke beweging zoals Méér Muziek in de Klas, is aanwezigheid van voldoende capaciteit om verandering mogelijk te maken belangrijk. Er moet genoeg geld aanwezig zijn, maar ook genoeg mensen die kunnen en willen meewerken en de mogelijkheid en tijd hebben zich verder te ontwikkelen omwille van de vernieuwing. Om structureel muziekonderwijs mogelijk te maken en te behouden na bijvoorbeeld een subsidie-impuls, is het belangrijk hier structureel geld voor vrij te maken. Stichting Méér Muziek in de Klas werkt samen met private partijen die ook als sponsor van het stimuleringsprogramma kunnen fungeren naast de ondersteuning die de stichting krijgt vanuit de overheid. De stichting geeft ook advies over financiering in regionale samenwerkingsverbanden omtrent muziekonderwijs, bijvoorbeeld in het kader van Méér Muziek in de Klas Lokaal.³⁵ Ook deskundigheidsbevordering is een belangrijk onderdeel van het verbeteren van muziekonderwijs. Stichting Méér Muziek in de Klas richt zich hier op met het jaarlijkse symposium, de Music University Days en de Vliegende Brigadiers om vaardigheden te versterken, maar ook met het ontwikkelen van kant-en-klaar lesmateriaal dat in de klas kan worden ingezet ter ondersteuning van de groepsleerkracht. (Vorbereidings)tijd is voor veel leerkrachten namelijk een struikelblok. De stichting probeert hierin te helpen door op de website van Schooltv video's met bijbehorende lesbrieven aan te bieden, die makkelijk in de klas kunnen worden gebruikt. Omdat de hoeveelheid tijd die leerkrachten en schoolbesturen kunnen besteden nu eenmaal beperkt is, kan dit ook voor ongewenste effecten zorgen: door de verhoogde aandacht voor muziekonderwijs kunnen andere kunstdisciplines onder druk komen te staan of worden achtergesteld.

35 Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019a). Over Méér Muziek in de Klas Lokaal. Geraadpleegd van: <https://www.meermuziekindeklas.nl/nl/meer-muziek-in-de-klas-lokaal/>

De kunst is in dit geval om de vergrote kennis en vaardigheden in muziekonderwijs als vliegwiel te gebruiken voor breder cultuuronderwijs. Het achterstellen van andere kunstdisciplines wordt ook benoemd in het rapport van De Graauw en Beemster¹⁸: leerkrachten hebben een vol programma en moeten aan veel eisen voldoen (beperkte capaciteit). Zij zijn op zoek naar mogelijkheden om vakken te integreren en zo met verschillende vakken aan dezelfde vaardigheden te werken. Muziek is hier geschikt voor, maar vakintegratie wordt zoals beschreven door Sardes nog niet veel toegepast op basisscholen.¹⁹ Stichting Méér Muziek in de Klas zou hier volgens De Graauw en Beemster¹⁸ meer op in kunnen spelen binnen haar programma.

Als laatste factor binnen organisaties die willen veranderen bespreken we de aanwezigheid van een kartrekker. De meest opvallende persoon die de stichting hiervoor inzet is Koningin Máxima; zij is erevoorzitter van het Platform Ambassadeurs Méér Muziek in de Klas. Ze is vaak aanwezig bij evenementen, bijvoorbeeld bij het Kerst Muziekgala en het symposium. Als invloedrijk persoon is zij uitermate geschikt om mensen mee te nemen in de missie om muziekonderwijs in het Nederlandse basisonderwijs te verankeren. Daarnaast is Joop van den Ende een belangrijke initiatiefnemer geweest voor het opzetten van de Méér Muziek in de Klas campagne en het betrekken van private partijen. Hij is dan ook bestuurslid van stichting Méér Muziek in de Klas.

Externe context

Belangrijk bij het succesvol en duurzaam invoeren van een vernieuwing is volgens de innovatietheorie dat er een balans bestaat tussen verschillende partijen en er mogelijkheid is om samen te werken aan een gezamenlijk doel.

Méér Muziek in de Klas werkt hier ten eerste aan door met de besproken bewustwordingscampagne het draagvlak voor beter structureel muziekonderwijs landelijk te verbreden. Het doel hiervan is dat zo veel mogelijk mensen, scholen en instellingen het belang inzien van muziekonderwijs en hier samen in willen investeren. Door het betrekken van zowel publieke als private partijen wordt het doel breed gedragen.

Een andere, meer directe manier waarop de stichting werkt aan het verenigen van partijen is met het reeds genoemde Méér Muziek in de Klas Lokaal³⁵: dit programma zet in op duurzame verankering van muziekonderwijs in de regio. Hiervoor worden alle regionale partijen die iets kunnen en willen betekenen voor muziekonderwijs met elkaar verbonden in een samenwerkingsverband. Dit zijn naast het basisonderwijs bijvoorbeeld muziekverenigingen, pabo's, bedrijven en regionale overheden. De samenwerking wordt bij voorkeur gestart op initiatief van een schoolbestuur, die hierdoor meer eigenaarschap heeft over het verbeteren van het eigen muziekonderwijs, maar het initiatief kan ook bij een andere organisatie liggen. De regionale samenwerkingsverbanden hebben als doel om afspraken te maken voor het duurzaam verankeren van muziekonderwijs door onderlinge ondersteuning. Er worden steeds meer van deze regionale bewegingen gestart om muziekonderwijs duurzaam te verankeren. Hierdoor ontstaat een infrastructuur die het steeds makkelijker maakt voor belanghebbende partijen om elkaar te vinden: verschillende ontwikkelingen kunnen dan op elkaar inspelen en er kan voortgeborduurd worden op elkaars inzet en programma's (De Graauw en Beemster¹⁸ noemen dit als een van de vier doelen van Méér Muziek in de Klas).

Innovatieproces

Bij het innovatieproces vanuit de huidige naar de nieuwe situatie worden in de innovatietheorie als belangrijke factoren genoemd dat de vernieuwing deskundig wordt begeleid, dat er constant interactie plaatsvindt tussen de betrokkenen en dat er regelmatig geëvalueerd wordt om eventueel het veranderingsproces bij te stellen.

Deze besproken begeleidingsfunctie wordt veelal door de stichting Méér Muziek in de Klas zelf vervuld. De stichting bestaat uit een aantal ambassadeurs vanuit alle partijen die zich bezighouden met muziekonderwijs (waarvan Máxima erevoorzitter is) en een zes koppig stichtingsbestuur. Alle activiteiten van de stichting worden zorgvuldig gecoördineerd.³⁶ Het doel dat altijd voor ogen wordt gehouden is het verzorgen van structureel muziekonderwijs voor zo veel mogelijk, al dan niet alle, kinderen in Nederland. Om dit doel op een efficiënte manier te bereiken wordt veel gebruikgemaakt van feedback (zoals ook in het onderzoek van De Graauw en Beemster). De met Schooltv ontwikkelde lesbrieven en video's worden bijvoorbeeld aangepast op de aangegeven behoeften en suggesties vanuit leerkrachten. Stichting Méér Muziek in de Klas probeert ook altijd zo veel mogelijk het directe contact op te zoeken met bijvoorbeeld ouders en leerkrachten. Om goed te weten wat er leeft onder leerkrachten worden bijvoorbeeld panels georganiseerd en is de stichting aanwezig bij de Nationale Onderwijs Tentoonstelling.³⁷

3.6 Het stimuleringsprogramma als geheel

Kenmerken van de vernieuwing

Alle drie de instrumenten zetten expliciet in op objectieve kwaliteit (gebruik van SLO leerlijnen, beproefde methoden en vakdeskundigen), aansluiting bij de kern van de organisatie/doelgroep (veel ruimte voor maatwerk en diversiteit) en een groot bereik van de vernieuwing (het gehele systeem en de samenleving worden betrokken bij de vernieuwingen). De subjectieve kwaliteit is bij de subsidieregelingen nog onderbelicht; er wordt niet expliciet op aangestuurd en er is nog geen onderzoek naar gedaan. Méér Muziek in de Klas is juist wel expliciet bezig met de subjectieve kwaliteit en speelt hier dus een aanvullende rol. Andersom richt Méér Muziek in de Klas zich naast het stimuleren van visieontwikkeling niet heel gedetailleerd op een analyse van het nieuwe plan van aanpak op specifieke scholen of pabovestigingen, waar de subsidieregelingen zich hier uitgebreid mee bezig houden. De drie onderdelen uit de impuls muziekonderwijs samen zorgen er dus voor dat de verschillende kenmerken van vernieuwing wel degelijk meegenomen kunnen worden.

Interne context

Het is duidelijk dat er voor het gehele stimuleringsprogramma een gedeelde behoefte bestaat in de maatschappij. Voor veel factoren binnen de interne context is echter nog niet compleet duidelijk in hoeverre er op ingezet wordt op schoolniveau; dit is ook lastig in het algemeen te bespreken omdat er zo veel gebruik wordt gemaakt van maatwerk en er een grote diversiteit bestaat. Of alle gebruikers van de vernieuwing daadwerkelijk ontvankelijk zijn voor de geplande activiteiten is nog niet concreet onderzocht in het kader van de subsidieregelingen, maar Méér Muziek in de Klas richt zich hier zeker op door haar laagdrempelige activiteiten en het algemeen bewust maken van het belang van muziekonderwijs. De circulaire communicatie is bij de subsidieregelingen tussen de eigen school/pabo en de omgeving zeker aanwezig maar over de concrete invulling hiervan binnen de betreffende vestigingen is hier weinig bekend. Het is wel aannemelijk dat er binnen deze organisaties veel over gesproken wordt tussen de verschillende organisatielagen aangezien het bereik van de nieuwe activiteiten groot is. Méér Muziek in de Klas probeert daarbij expliciet het gesprek tussen betrokkenen en hun collega's op gang te krijgen.

Wat betreft de capaciteit draagt elk van de drie instrumenten hier op een eigen manier aan bij: binnen de Impuls wordt vooral de deskundigheid binnen de eigen school bevorderd, bij de paboregeling is het doel om uiteindelijk de deskundigheid van alle toekomstige leerkrachten te verhogen en Méér Muziek in de Klas richt zich op het vergemakkelijken van de beginstappen in het vaardiger worden in muziekonderwijs. Wat financiële capaciteit betreft lijkt het in sommige gevallen lastig om hier duurzaam resultaat in te bereiken.

³⁶ Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019c). Over Méér Muziek in de Klas. Over ons. Geraadpleegd van <https://www.meermuziekindeklas.nl/nl/over/>

³⁷ Gebaseerd op gevoerde gesprekken en website Méér Muziek in de Klas

Veel Impulsscholen zijn bang dat ze na de subsidie niet meer in staat zijn om bijvoorbeeld vakdocenten in te huren. Het is leerzaam om dieper in te gaan op de verschillende samenwerkingsverbanden die er bestaan tussen scholen, pabo's en culturele muziekinstellingen: onder welke voorwaarden houden deze overeenkomsten zichzelf in stand na afloop van de subsidie? Méér Muziek in de Klas stuurt aan op lokale samenwerkingsverbanden die hier mogelijk een duurzame invulling aan geven. Ook is er nog onduidelijkheid over het integreren van muziekonderwijs in andere vakken en disciplines: op pabo's wordt hier veel gebruik van gemaakt maar op basisscholen nog niet echt. Duidelijkheid rondom de vraag wanneer dit een goede optie is en hoe men dit het beste in kan richten zou behulpzaam zijn.

De stabiliteit die in de innovatietheorie wordt genoemd is qua personeel moeilijk aan te pakken. Door de deskundigheid van alle toekomstige groepsleerkrachten te vergroten en het draagvlak voor muziekonderwijs te verbreden, wordt wel gezorgd dat er minder kennis van en belangstelling voor muziekonderwijs verloren gaat bij verloop van personeel.

Externe context

Zoals besproken is er een grote gedeelde behoefte in de maatschappij aan meer structureel muziekonderwijs voor kinderen in het primair onderwijs. Scholen, pabo's en andere (culturele) instellingen zijn gemotiveerd om hierin samen te werken aan gezamenlijke doelen. De behoefte aan verbeterd muziekonderwijs zorgt ervoor dat de scholen en pabo's willen vernieuwen en de omgeving speelt hier mooi op in door kennis en vaardigheden uit te wisselen en de vernieuwing te faciliteren met onder andere subsidies. Doordat het stimuleringsprogramma aanstuurt op samenwerking tussen het po, de culturele omgeving en andere instellingen kan een wederzijdse afhankelijkheid ontstaan die zich uiteindelijk vormt tot een duurzame infrastructuur. Hoe deze samenwerkingen na de subsidies kunnen blijven bestaan om echt tot een duurzaam effect te komen is nog niet overal duidelijk en het is raadzaam hier nog dieper op in te gaan.

Proces

In alle drie de instrumenten is aandacht voor begeleiding van het proces, evaluatie en feedback. Het stimuleringsprogramma als geheel dient eigenlijk het proces richting structureel muziekonderwijs in goede banen te leiden.

3.7 Aansluiting van het gehele stimuleringsprogramma bij de innovatietheorie

Concluderend kan gesteld worden dat de deelregelingen Impuls Muziekonderwijs en Professionalisering Muziekonderwijs op pabo's samen met de werkzaamheden van stichting Méér Muziek in de Klas een volgens de innovatietheorie redelijk compleet geheel aan maatregelen vormen. Het programma dekt de meeste factoren die in de innovatietheorie worden genoemd als belangrijk voor duurzame verankering. Voor sommige factoren is niet precies bekend hoe zij vormgegeven zijn op schoolniveau, dat wil zeggen binnen specifieke scholen of pabo's en in de specifieke samenwerkingen die zij hebben met andere instellingen. In bovenstaand stuk is ook te zien dat er vooral over de interne context nog zaken onbekend zijn. Dit wordt mogelijk veroorzaakt door de hoge mate van maatwerk en diversiteit in de aanpak van de verschillende deelnemers. Over bepaalde factoren zoals de subjectieve kwaliteit of circulaire communicatie binnen scholen is weinig bekend, maar komen ook geen problematische signalen naar voren.

Nader onderzoek zou op deze factoren in kunnen gaan om te distilleren welke invullingen er gekozen zijn om op deze onderdelen duurzaam resultaat te behalen. Omdat vooral de samenwerkingen tussen de partners essentieel lijken te zijn voor duurzame borging van muziekonderwijs, is het aanbevelenswaardig om hier in vervolgonderzoek dieper op in te gaan. Het is voorstelbaar dat een samenwerking niet kan consolideren zonder subsidie als de school bijvoorbeeld alleen een specifiek aanbod afneemt, maar dat deze wel in stand kan blijven als de muziekinstelling ook bepaalde voordelen uit het verband haalt.

Tussen pabo's en conservatoria verloopt de samenwerking dermate goed dat bijvoorbeeld al voor lange periodes convenanten tot stand komen met betrekking tot muziekonderwijs; mogelijk komt dit door de wederzijdse uitwisseling van muziekinhoudelijke en pedagogisch-didactische kennis (gebaseerd op gevoerde gesprekken).

3.8 Reflectie op de resultaten

De deskundigen uit het reflectiepanel sluiten zich aan bij de gevonden resultaten. Men herkent zich in het beeld dat de maatregelen van het stimuleringsprogramma samen een mooi geheel vormen en positieve ontwikkelingen in gang hebben gezet. Men is enthousiast over de ingezette beweging en ziet mooie ontwikkelingen tot stand komen. Echter, onderschreven wordt ook dat het nog lastig is om de gezette stappen te verduurzamen na deze relatief korte impuls. Bovendien ziet men dat de focus op muziekonderwijs soms cultuureducatie in bredere zin in de weg zit en dat de uitwisseling van kennis tussen scholen en instellingen nog verder vormgegeven zou kunnen worden. Ook zijn er grote verschillen tussen scholen en regio's; tot nu toe is vooral gericht op scholen en regio's die welwillend zijn ten opzichte van muziekonderwijs. Een dergelijk stimuleringsprogramma kan een mooie olievlekwerking hebben, maar alleen bij scholen die al geïnteresseerd zijn en waarvan de regio kan en wil faciliteren. Genoemd wordt ook dat de oorspronkelijke doelen van het programma niet concreet genoeg zijn geformuleerd waardoor het lastig is te beoordelen wat er tot nu toe precies is bereikt. Ten slotte wordt curriculum.nu meerdere malen genoemd als een kans om zaken beter op elkaar af te stemmen.

4 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

4.1 Opzet en werkwijze

Dit onderzoek doet verslag van de resultaten die zijn bereikt met het stimuleringsprogramma muziekonderwijs: de Deelregeling Impuls muziekonderwijs PO 2015-2020, de Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's en de Publiek-Private samenwerking van Stichting Méér Muziek in de Klas. De vraagstelling is tweeledig. Enerzijds had het onderzoek tot doel om na te gaan wat uit bestaand onderzoek bekend is over de resultaten en effecten van de drie stimuleringsmaatregelen, wat wel en niet werkt en wat succes- en faalfactoren zijn. Anderzijds diende het onderzoek antwoord te geven op de vraag wat deze resultaten zeggen over de wijze waarop muziekonderwijs na 2020 op effectieve wijze ingericht kan worden en wat leren de resultaten over de ondersteuning van cultuureducatie in brede zin.

Op basis van startgesprekken met representanten van de drie programma's, het FCP, LKCA en OCW en een literatuurstudie is de beleidstheorie achter het stimuleringsprogramma muziekonderwijs gereconstrueerd. De verkregen kennis uit deze reconstructie is gecombineerd met informatie uit innovatietheorieën over onderwijsvernieuwing. De beschikbare bronnen, waarin de drie maatregelen in het kader van het stimuleringsprogramma muziekonderwijs zijn onderzocht, zijn kritisch bekeken en de gevonden resultaten zijn opgenomen binnen het onderzoekskader. Via dit kader zijn de opbrengsten geordend en de resultaten geïdentificeerd. De afsluitende reflectie door dertien deskundigen heeft de resultaten en mogelijke lessen verder geïdentificeerd.

4.2 Resultaten van de stimuleringsmaatregelen

De eerste vraag heeft betrekking op de resultaten van de programma's en luidt als volgt:

Wat is uit bestaand onderzoek, zowel kwalitatief als kwantitatief en gerelateerd aan theorieën en onderzoeken op het gebied van onderwijsinnovatie, af te leiden over de resultaten en effecten van de drie stimuleringsmaatregelen, wat wel en niet werkt en wat succes- en faalfactoren zijn?

Kwantitatieve data die voorhanden zijn over de resultaten van de stimuleringsmaatregelen, zijn beperkt. De bestudeerde onderzoeksrapporten gaan vooral in op meningen en percepties. Daarnaast zijn, zo bleek uit de reconstructie van de beleidstheorie, de met de programma's beoogde resultaten doorgaans niet in kwantificeerbare termen geformuleerd. Zo is 'een betekenisvol aantal uren muziekonderwijs' niet gespecificeerd en kan 'verbinding tussen binnen- en buitenschools muzikaanbod' op verschillende worden manieren ingericht. Harde cijfers met betrekking tot het behalen van de beleidsdoelen zijn er niet en bovendien ontbreken concrete doelstellingen om deze adequaat te duiden. Vanuit dit voorbehoud is met het beschikbare materiaal op basis van meningen en percepties is een reconstructie gemaakt van de belangrijkste resultaten.

Allereerst de deelnamecijfers: hieruit blijkt zeker een belangstelling voor muziekonderwijs. Zo nam twintig procent van de scholen in het primair onderwijs (in 2017) deel aan de Regeling Impuls Muziekonderwijs en neemt tot nu toe 75 procent van de pabo's deel aan de subsidieregeling Professionalisering muziekonderwijs op de pabo's. De verwachting is bovendien dat, na het nogmaals openstellen van deze laatste regeling, de deelname van de pabo's honderd procent zal zijn.

De activiteiten van Méér Muziek in de Klas zijn divers en bereiken veel verschillende doelgroepen. Zo'n tweehonderd schoolklassen schreven zich in voor de Lang Leve de Muziek Show, aan de Music University Days namen de laatste keer vijfhonderd leerkrachten deel en er zijn inmiddels zes convenanten afgesloten in het kader van Méér Muziek in de Klas Lokaal. Al deze cijfers laten zien dat er goed gebruikgemaakt wordt van de stimuleringsmaatregelen. De verdere resultaten die we hier bespreken zijn vooral kwalitatief en evaluatief van aard.

Het programma als geheel dekt voor het grootste deel de succesfactoren, zoals die in de innovatietheorie zijn beschreven, voor een duurzaam resultaat. Dit betekent niet dat het eindresultaat al is bereikt, maar dat men wel de goede richting in gaat. De deelregeling Impuls Muziekonderwijs richt zich voornamelijk op het structureel opnemen van muziek in het curriculum van basisscholen, in samenwerking met de culturele omgeving. De deelregeling Professionalisering muziekonderwijs op pabo's richt zich specifiek op de handelingsbekwaamheid van alle toekomstige groepsleerkrachten op het gebied van muziekonderwijs (ook in samenwerking met de culturele omgeving) en de stichting Méér Muziek in de Klas richt zich voornamelijk op bewustwording van het belang van muziekonderwijs in de samenleving. De stichting fungeert daarmee als aanjager van het stimuleringsprogramma.

De afzonderlijke regelingen vullen elkaar op onderdelen mooi aan. 'Deskundigheidsbevordering' is bijvoorbeeld een van de belangrijkste uitkomsten van de professionaliseringsregeling voor pabo's; tegelijkertijd komt dit ook duidelijk terug in de overige twee maatregelen. Ook volgens het reflectiepanel vormen de drie maatregelen tezamen een mooie impuls aan het muziekonderwijs, ze zijn complementair. Bovendien is er veel draagvlak in de samenleving voor deze extra aandacht. Het stimuleringsprogramma wordt door de gebruikers goed ontvangen. Men is duidelijk aan de slag gegaan met muziekonderwijs: er wordt een goeie basis voor gelegd en samenwerking komt op gang. Een zorg die wordt genoemd is dat basisscholen de samenwerking met een externe muziekpartner, die essentieel is voor het borgen van muziekonderwijs, na de subsidie mogelijk niet in stand kunnen houden. Dit kan vanuit de innovatietheorie verklaard worden doordat capaciteit niet stabiel wordt ingezet: de middelen die nodig zijn voor borging, zijn niet constant beschikbaar. Daarnaast zorgt beperkte capaciteit er ook voor dat verhoogde aandacht voor muziekonderwijs soms tot gevolg heeft dat andere kunstdisciplines worden achtergesteld. De hoeveelheid regelingen draagt hieraan bij; deelnemers kiezen vaak één regeling. Toekomstig beleid zou aandacht moeten besteden aan samenwerkingsverbanden die onafhankelijk zijn van subsidies en het integreren van muziekonderwijs tussen zowel verschillende disciplines als in verschillende vakken. Daarnaast zullen effecten eerst gedefinieerd moeten worden, voordat ze gemeten kunnen worden.

Er bestaan nog grote verschillen tussen scholen. Scholen die gemotiveerd zijn, nemen deel, bij andere scholen gebeurt er weinig. Er bestaan bovendien niet alleen verschillen tussen scholen, maar ook tussen regio's zowel voor wat betreft financiële mogelijkheden als maatschappelijke en culturele welwillendheid. De rol van lokale en provinciale partners moet niet onderschat worden in het geheel en kan worden benut om ook scholen die in eerste instantie niet participeren laagdrempelig uit te nodigen om deel te nemen.

Niet alle uitkomsten zijn nu al vast te stellen. Het reflectiepanel geeft als nuance nog aan dat het effect van de professionalisering van zowel huidige als toekomstige leraren eigenlijk pas over een langere periode goed zichtbaar is.

Lokale afstemming en aansluiting is de kracht van het programma. Omdat er binnen de regelingen veel ruimte was voor diversiteit en maatwerk, zijn scholen en pabo's er op een eigen, passende wijze mee aan de slag gegaan. Hierdoor geeft men aan dat plannen optimaal aansluiten bij de eigen situatie, omgeving en doelen. Dit belangrijke aspect voor het welslagen van een programma lijkt hiermee geborgd. De verplichte onderdelen uit de regelingen zijn vooral functioneel van aard en zijn ingesteld met het oog op borging.

Ook deze onderdelen komen terug in de innovatietheorie; een goede analyse en planning, samenwerking met de omgeving, kennisdeling et cetera. Ook het opnemen van plannen en methoden in doorlopende leerlijnen en schoolgidsen blijkt een goede methode voor verduurzaming. Enthousiaste mensen (zogenaamde kartrekkers) zijn daarnaast van belang voor de borging van het geheel. Ook dit laatste aspect kwam naar voren uit de analyse.

Toch blijft verduurzaming ook kwetsbaar als we kijken naar de capaciteit die kan worden vrijgemaakt. Dit blijft een heikel punt voor basisscholen en speelt voornamelijk bij de Deelregeling Impuls Muziekonderwijs. Het gaat hierbij om het constant houden (en daarmee verduurzamen) van de capaciteit bij leerkrachten voor muziekonderwijs, met name in de vorm van geld en tijd (dus ook ná de subsidies). Uit het onderzoek komt naar voren dat het vormen en in stand houden van zelfstandige samenwerkingsverbanden (die onafhankelijk van eventuele subsidiegelden kunnen functioneren) een punt van aandacht en kwetsbaarheid is. De vrees voor verlies van resultaten omdat er geen vervolgmaatregelen zijn, wordt herkend door het geraadpleegde reflectiepanel. De vraag is of samenwerkingen verzelfstandigen, zodat ze niet afhankelijk zijn van subsidiegelden. Het reflectiepanel geeft nog aan dat talent en passie, samen met de mate van handelingsverlegenheid en enthousiasme, cruciale en succesbepalende factoren zijn voor de borging en continuïteit van het muziekonderwijs.

De aandacht voor muziekonderwijs heeft potentie om het cultuuronderwijs als geheel verder te brengen. Kracht hierin is de integrale aanpak. Volgens een lid van het reflectiepanel kan de beperkte tijd die scholen hebben voor (cultuur)onderwijs uiteindelijk, omwille van de versteviging van cultuureducatie in bredere zin, efficiënter worden ingericht door muziek te integreren met andere (kunst)vakken, waardoor andere cultuurdisciplines niet in gevaar komen door de verhoogde aandacht voor muziekonderwijs. Hier wordt nog te weinig aandacht aan besteed. De overige kunstdisciplines verdienen (extra) aandacht, maar deze verbreding is niet vanzelfsprekend: hiervoor is meer tijd en een volgende stap nodig. Van Schilt- Mol gaf in 2012 al aan dat een duurzame en intensieve samenwerking tussen onderwijs en de culturele sector van groot belang is. Losse, incidentele initiatieven zorgen niet voor verduurzaming. Bij samenwerking moet sprake zijn van wederzijdse uitwisseling: dan heeft de samenwerking potentie om te verduurzamen. Deze verduurzaming van samenwerkingsverbanden is een essentieel, zo niet het meest essentiële, onderdeel voor verduurzaming van muziekonderwijs en bredere cultuureducatie in het primair onderwijs.

Over de uitvoering van de plannen van pabo's zijn nog geen resultaten bekend. In de plannen wordt wel volop gebruikgemaakt van de geboden mogelijkheden voor het implementeren van de vernieuwing. Bovendien blijkt dat docenten op de pabo-opleidingen zich gesteund voelen door de samenwerkingen met partners en brengen ze hun enthousiasme mee en over op de studenten.

Méér Muziek in de Klas Lokaal zorgt voor lokale initiatieven. Méér Muziek in de Klas heeft veel mensen geïnspireerd met haar laagdrempelige activiteiten en handvatten voor het aan de slag gaan met muziekonderwijs. Ook komen er steeds meer lokale samenwerkingsverbanden tot stand (Méér Muziek in de Klas Lokaal).

Ook meer praktische randvoorwaarden zijn van belang voor duurzame inbedding. We zien dat in het stimuleringsprogramma muziekonderwijs aandacht is voor al deze onderdelen. Inbedding vindt via de Deelregeling Impuls Muziekonderwijs plaats met behulp van doorlopende leerlijnen en inbedding in schoolplannen. De duurzame samenwerking lijkt soms moeilijker van de grond te komen. Waar sprake is van samenwerking en wederzijdse uitwisseling, is de samenwerking inderdaad duurzamer. Het stimuleringsprogramma probeert bovendien via diverse instrumenten verbinding te zoeken tussen activiteiten (deskundigheidsbevordering is bijvoorbeeld een belangrijk aspect in de beide). Tevens probeert men meteen ook de verbinding te zoeken met de bredere cultuureducatie (door vak- en discipline integratie).

Ook hieruit blijkt dat de verduurzaming van samenwerkingsverbanden een essentieel, zo niet het meest essentiële onderdeel is voor een verduurzaming van muziekonderwijs en bredere cultuureducatie in het primair onderwijs.

Ontwikkeling van digitale muziekmethodes is positief. Deze staat in beginsel los van het stimuleringsprogramma, maar is wel belangrijk bij het benaderen van scholen die niet in de impuls hebben geïnvesteerd. Een risico dat een lid van het reflectiepanel hierbij zag, is dat abonnementen op deze methoden aflopen na het wegvallen van de subsidie. Hierdoor verdwijnt de (actuele) methode van de school.

4.3 Inzicht in bouwstenen voor toekomstig ondersteuningsbeleid

In deze paragraaf wordt een antwoord gegeven op de vraag:

Wat zeggen deze resultaten over de wijze waarop muziekonderwijs na 2020 op effectieve wijze ingericht kan worden en wat leren de resultaten over de ondersteuning van cultuureducatie in brede zin?

Verankering en verduurzaming zijn kernbegrippen. Uit het onderzoek en de antwoorden van het reflectiepanel blijkt dat een vervolg, in welke vorm dan ook, op de huidige maatregelen wenselijk lijkt om de gezette stappen te verankeren en verduurzamen. Binnen de scholen zou daarbij ingezet kunnen worden om muziekonderwijs onderdeel te maken van een integraal beleid van cultuuronderwijs. Een integraal aanbod waarin alle disciplines aan bod komen, zal een positieve bijdrage leveren aan het ontwikkelen van duurzaam beleid en activiteiten op het gebied van cultuuronderwijs. Daarbij moet ingezet worden op het opnemen van muziek in schoolplannen, doorgaande leerlijnen en (digitale) lesmethoden. Ook vakintegratie is een belangrijk aspect in het muziek- en cultuuronderwijs. Het delen van voorbeelden hiervan en samenwerking met andere scholen en besturen is van belang. Via (regionale en lokale) netwerken kan kennis en ervaring, maar ook contact met cultuuraanbieders, gewaarborgd worden. Het eigenaarschap van scholen voor deze ontwikkelingen is van groot belang, net als de rol van de schoolleider of een andere kartrekker.

De verbinding tussen binnen- en buitenschools aanbod blijft een integraal onderdeel van verduurzaming. Samenwerking met regionale partners, waarvan de invulling en het succes ervan deels afhankelijk is van de regio, is van belang, zo benadrukt het reflectiepanel nogmaals. Hierbij moet rekening gehouden worden met regionale verschillen, zowel financieel als op enthousiasme en mogelijkheden in de samenleving. Concrete actieplannen, bijvoorbeeld in het kader van de convenanten van Méér Muziek in de Klas Lokaal, kunnen bijdragen aan een goede focus.

Ontwikkeling van vakspecialisaties stimuleren. Ook rondom het opleiden van nieuwe docenten wordt door het reflectiepanel een duidelijke focus aangegeven, zoals de ontwikkelingen van meer vakspecialisaties. Een deel van de studenten zou zich in de toekomst, op basis van de eigen talenten, meer kunnen specialiseren in muziekonderwijs en andere cultuurvakken. Deze studenten kunnen deze competenties weer meenemen naar de basisschool en mogelijk een kartrektersrol vervullen voor wat betreft deze vakken. Hoe dan ook zou elke leraar een voldoende basis moeten hebben voor het verzorgen van onder andere muziekonderwijs. Het benutten van vakleerkrachten als specialist, coach en verbinden met buitenschools aanbod is tevens van belang. De rol van vakdocenten is wezenlijk en ook culturele instellingen en kunstvakopleidingen zouden baat hebben bij een stimulans waarmee structureel geïnvesteerd kan worden in hun kwaliteit. De focus binnen pabo's op het ontwikkelen van vakspecialisaties is uiteraard breder dan enkel muziekonderwijs en draagt dus ook bij aan cultuuronderwijs in zijn geheel.

Muziekonderwijs op zich is nog niet uitontwikkeld, maar binnen de onderwijspraktijk zou het uiteindelijk, passend bij de onderzoeksresultaten en de antwoorden van meerdere panelleden, een plek moeten krijgen binnen één integraal beleid op cultuuronderwijs. Hierbij moet goed in de gaten gehouden worden dat de aandacht goed verdeeld wordt, zodat er geen sprake is van 'van alles een beetje'. Door te evalueren en te behouden wat nu is opgebouwd, kan verder gewerkt worden.

Er is behoefte aan een structurele visie en kaders. Wat duidelijk uit het reflectiepanel naar voren komt, is dat er behoefte is aan een structurele visie, aan kaders waaraan kunstvakken en cultuureducatie moeten voldoen, zowel inhoudelijk, organisatorisch als financieel. Continue verandering en versnippering van beleidsmaatregelen vormen risico's voor de continuïteit en effectiviteit van de maatregelen. Via curriculum.nu wordt zorg gedragen voor deze inhoudelijke invulling. Volgens sommige leden van het reflectiepanel zou de integrale visie die nu ontwikkeld wordt verankerd moeten worden via Méér Cultuur in de Klas, het beschikbaar stellen van een totale regeling (CmK3) voor het vormgeven van cultuuronderwijs voor alle scholen en verder te investeren in kunstvakken op de lerarenopleidingen. Naar de inhoudelijke invulling, moet ook de rolverdeling tussen verschillende instanties (gemeenten, provincies, Rijk, schoolbesturen, scholen, CKV's) helderder, zodat constructief samengewerkt kan worden.

4.4 Aanbevelingen voor beleid

In deze paragraaf gaan we, op basis van de onderzoeksresultaten en de input van het reflectiepanel, in op specifieke aanbevelingen voor zowel muziekonderwijs als cultuureducatie in bredere zin na 2020. Op basis van de gevonden resultaten en de input van het reflectiepanel kan gesteld worden dat het stimuleringsprogramma voor muziekonderwijs zeker een stap in de goede richting heeft betekend, maar een te korte impuls is geweest om de nieuwe ontwikkelingen duurzaam te verankeren zodat ze niet wegvallen met het eindigen van de subsidie. Eén panellid gaf aan dat er doorgaans zeker rond de acht jaar nodig is voor het duurzaam doorvoeren van een dergelijke onderwijsinnovatie. Muziekonderwijs laat zien dat een integrale aanpak goed werkt en is van groot belang om tot duurzaam, gedragen en geïntegreerd cultuuronderwijs te komen voor zo veel mogelijk leerlingen op zo veel mogelijk scholen. Qua muziekonderwijs lijkt er dus behoefte te zijn aan een voortzetting van stimulering (en subsidie) om de gezette stappen te verankeren. Hierbij komen we tot de volgende tien aanbevelingen:

- I Maak de eisen en doelen van de regelingen concreet zodat beter kan worden beoordeeld wat is bereikt.
- II Leg meer focus op een integraal (financieel) kader, zodat ook moeilijk te bereiken regio's en scholen meer worden gemotiveerd deel te nemen aan het programma. Voor cultuuronderwijs in het algemeen moet rekening worden gehouden met de verschillen in (financiële) mogelijkheden en interesses tussen regio's. Eén visie en financieel kader vanuit de overheid is daarom belangrijk.
- III Wanneer het stimuleren van muziekonderwijs wordt gezien als een middel om cultuuronderwijs in de brede zin een sterkere plek te geven, wordt aanbevolen gebruik te maken van één integrale regeling waarin alle disciplines aan bod komen. De aandacht voor één specifieke discipline kan in de weg komen te staan van algemene aandacht voor cultuureducatie en dat is niet de bedoeling. Van het stimuleringsprogramma muziekonderwijs kan geleerd worden en succesfactoren kunnen doorgetrokken worden naar het bredere cultuuronderwijs. Versnippering en snelle veranderingen in beleidsmaatregelen vormen een risico voor de continuïteit en effectiviteit van de maatregelen.
- IV Zorg voor extra aandacht voor de opzet van duurzame samenwerkingen waarbij beide partners iets te winnen hebben (niet alleen aanbod afnemen maar van elkaars expertise gebruik maken). Tijdelijke hulp van een muzikale partner is niet genoeg.
- V Stimuleer de verbinding tussen binnen- en buitenschools muziekonderwijs.
- VI Faciliteer culturele instellingen om structureel te investeren in hun (muziek)vakdocenten.

- VII Continueer het faciliteren en stimuleren van platforms voor kennisdeling, niet alleen over de inhoud van cultuur- en muziekonderwijs, maar ook ten aanzien van strategisch profileren en financiën.
- VIII Bied ruimte voor talentontwikkeling bij (toekomstige) leerkrachten. Meer inzet van vakleerkrachten is noodzakelijk om de werkdruk voor groepsleerkrachten te verlagen. Dit vraagt om meer aandacht voor professionalisering (bijvoorbeeld door vakspecialisaties op de pabo voor verschillende kunstdisciplines waardoor talentvolle studenten opgeleid worden tot expert en kartrekker).
- IX Stem de inhoud van muziekonderwijs af op de aanbevelingen vanuit curriculum.nu. Voor cultuuronderwijs als geheel is afstemming met curriculum.nu belangrijk. Hier wordt al verder gekeken naar doorlopende leerlijnen voor zowel primair als voortgezet onderwijs (een mooie vervolgstap voor CmK) en richt men zich op vakoverstijgend leren.
- X Voorkom dat er een situatie ontstaat van 'alles een beetje'. Het is niet de bedoeling om te oppervlakkig te veel mee te nemen in cultuureducatie, hier moet aandacht voor zijn.

Tot slot: vanuit het reflectiepanel komt in het algemeen naar voren dat de benodigde tijd en investeringen voor het structureel versterken van muziek- en cultuuronderwijs niet onderschat moeten worden. Men vreest dat een structurele visie nog niet haalbaar is, nu het onderwijs kampt met hoge werkdruk, discussies over lerarentekorten en curriculumontwikkeling. Voorlopig zijn stimuleringsmaatregelen en subsidies nodig om de behaalde opbrengsten te waarborgen en beoogde doelen te behalen.

Bijlage 1: Schematisch overzicht resultaten

Overzicht 2: Schematisch overzicht van de resultaten

	Kenmerken van de vernieuwing	Interne context	Externe context	Innovatieproces
Deelregeling Impuls Muziekonderwijs	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De objectieve kwaliteit wordt gewaarborgd door het gebruik van beproefde lesmethoden en een doorlopende leerlijn. De muziekpartner begeleidt hierin. ▪ Binnen subjectieve kwaliteit wordt draagvlak binnen het team genoemd als aandachtspunt, maar her wordt niet duidelijk op ingezet. Wel zijn positieve effecten op leerkrachten te zien. ▪ Er is sprake van maatwerkplannen, waardoor een plan op maat voor de school gemaakt wordt dat past bij de visie. ▪ Het opnemen van de vernieuwing in het schoolplan en de inbreng van alle lagen binnen de school en breder, de kennisdeling met andere scholen, geven inzicht in het mogelijke bereik van de vernieuwing. ▪ In aanvraag dienen al duidelijke plannen en begroting opgenomen te worden; daar is een analyse aan vooraf gegaan. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Er is een gedeelde behoefte met de samenleving aan verbetering van het muziekonderwijs. Binnen de scholen is er ruimte voor maatwerk naar behoefte van de locatie en in relatie met de mogelijkheden en behoeften in de omgeving. ▪ In (bijna) alle gevallen is er sprake van een enthousiaste leerkracht/vakdocent/bestuurder en is de school door haar eigenaarschap de kartrekker voor de overige actoren. ▪ Er is niet veel specifiek bekend over de ontvankelijkheid van docenten voor de vernieuwing, maar ook zij delen de wens voor deze vernieuwing en het verbeteren van de deskundigheid. ▪ Binnen school is sprake van communicatie op verschillende lagen (en er is op niveau van de gehele schoolorganisatie ook sprake van uitwisseling van ideeën. Hier is wel nog ruimte voor verbetering. ▪ Een laag verloopt (stabiliteit) blijft een belangrijk onderdeel. ▪ Door inzet op deskundigheidsbevordering het aanschaffen van lesmethoden en instrumenten tracht men de capaciteit op peil te houden. Het blijkt lastig voldoende financiële middelen te vinden en er wordt aanbevolen kennis te borgen in werkgroepen (mede door het hoge verloop). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De behoeften en doelen worden gedeeld in de samenleving. Binnen de deelregeling lijkt de aansluiting tussen binnen- en buitenschools muziekonderwijs nog geen prioriteit te hebben. ▪ Kennisdeling met andere schoollocaties kan nog verbeterd worden; er is behoefte aan meer specifieke kennisdeling. ▪ De samenwerking met een culturele instelling met muziekexpertise bestaat vaak uit het helpen bij het opstellen van een visie, het begeleiden bij methodes en van leerkrachten. De externe muziekpartner wordt als belangrijke pijler gezien door school (school levert wat omgeving wenst, omgeving levert wat school nodig heeft). ▪ Er zijn duidelijke afspraken (een heldere rolverdeling) binnen het samenwerkingsverband en tegelijkertijd is er ruimte voor een flexibele inrichting (plannen kunnen nog bijgesteld worden). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De muziekpartner heeft een begeleidende rol bij de implementatie methoden; deze is hier deskundig in ▪ Er is sprake van interactie en bijstelling tussen de scholen en de partners, daar is ruimte voor.

	Kenmerken van de vernieuwing	Interne context	Externe context	Innovatieproces
Professionalisering Muziekonderwijs Pabo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De opzet van de regeling zorgt ervoor dat de kwaliteit van de aanvragen gedegen moet zijn en op een grondige analyse gebaseerd: de plannen (op maat) worden beoordeeld op inhoudelijke en organisatorisch kwaliteit. ▪ Over de subjectieve kwaliteit, bijvoorbeeld hoe pabodocenten de beoogde verandering ervaren, is weinig concreets bekend. Hier is geen specifieke doelstelling voor opgezet. ▪ De aanvraag kan toegespitst worden per vestiging, waardoor de vernieuwing toegespitst kan worden op voor die organisatie passende doelen. ▪ De vernieuwing moet een breed effect hebben, namelijk op alle studenten. In de aanvragen viel op dat men nog breder inzette, zowel op bredere thema's als op meerdere partners. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Om de vicieuze cirkel van slechter wordend muziekonderwijs te kunnen doorbreken, is er behoefte aan verbetering van muziekonderwijs op de pabo. ▪ Juist door deelname aan deze regeling kan er capaciteit worden vrijgemaakt om de vernieuwing door te voeren. Door muziekonderwijs in het curriculum te integreren kan het een vaste plek krijgen op pabo's. Ontwikkelde methodes kunnen gebruikt blijven worden. Of de externe muziekpartner een rol blijft hebben op de pabo na de subsidie hangt af van onderlinge afspraken met bijvoorbeeld conservatoria. ▪ De kartrekker van deze innovatie is in de helft van de deelnemende pabo's vormgegeven in een stuurgroep met de belangrijkste partners. ▪ De stabiliteit van de organisaties en de ontvankelijkheid voor de vernieuwing blijven voor deze regeling onderbelicht. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Scholen hebben behoefte aan betere docenten en studenten hebben behoefte aan betere vaardigheden, om de algehele vernieuwing van beter muziekonderwijs samen vorm te kunnen geven. Deze gedeelde behoefte komt terug in de regeling. De pabo kan zo leveren wat de school en de studenten wensen. ▪ De samenwerking met conservatoria en scholen is verplicht. ▪ Daarnaast wordt kennis nog breder gedeeld via overige projecten en landelijke kennisdeling. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Evaluatie en monitoring zijn verplicht onder de aanvragers en daar zet men in de aanvragen ook op in; iets dat het vernieuwingsproces ten goede komt. ▪ Er is sprake van organisaties met pilots; nieuwe onderdelen worden uitgevoerd, geëvalueerd en vervolgens bijgesteld om zo vast onderdeel uit het curriculum te worden. ▪ In een derde van de projecten is er expliciet sprake van deskundige ondersteuning vanuit de hogeschool voor het project. Daarnaast wordt in de helft van de gevallen gewerkt met stuurgroepen die het proces in het oog houden.

	Kenmerken van de vernieuwing	Interne context	Externe context	Innovatieproces
Méer Muziek in de Klas	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Via de stichting worden objectieve methoden en handvaten verzameld en gedeeld om de gewenste vernieuwing in het onderwijs door te voeren. ▪ De activiteiten van de stichting worden door de meeste gebruikers als positief ervaren, al ziet men ruimte om de activiteiten efficiënter in te zetten om verduurzaming te bereiken. ▪ De activiteiten onder de stichting waren gericht op het zo veel mogelijk aanspreken van de doelgroep. Het bereik was goed maar kon volgens onderzoek in 2018 op bepaalde vlakken nog worden verbeterd. ▪ Men probeert een zo groot en zo divers mogelijke groep belanghebbenden aan te spreken en op een laagdrempelige manier te betrekken, de toegankelijkheid was hoog. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het verbeteren van structureel muziekonderwijs, het doel van de stichting, is een gedeelde behoefte van o.a. scholen en culturele instellingen, maar juist ook breder in de samenleving. ▪ De gehele organisatie wordt in bijvoorbeeld een symposium betrokken bij de gewenste vernieuwing en de invulling ervan. ▪ Er is behoefte aan de aangeboden handvatten die de stichting biedt om de vernieuwing door te kunnen zetten, men is ontvankelijk voor deze instrumenten. ▪ Een belangrijk doel van de stichting is het zorgen voor voldoende capaciteit voor de vernieuwing, met name financieel maar ook in overige middelen. Beperkte capaciteit zorgt er echter in sommige gevallen wel voor dat andere kunst disciplines dan muziek onder druk komen te staan. Hier kan meer op ingezet worden door bijvoorbeeld het integreren van vakken te stimuleren en hiermee efficiënter aandacht aan verschillende onderwerpen te besteden. ▪ Koningin Máxima is kartrekker voor de stichting, wat zorgt voor veel aandacht rondom de vernieuwing. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Een van de belangrijkste doelen van de stichting is het creëren van meer draagvlak in de samenleving voor structureel muziekonderwijs. Deze wens leeft ook in de samenleving. ▪ Door de samenwerking tussen private en publieke instellingen in de stichting wordt het draagvlak in de samenleving geoptimaliseerd en ontstaat een stevige basis voor verduurzaming. ▪ Met het onderdeel Méer Muziek in de Klas Lokaal wil men muziekonderwijs duurzaam verankeren in de regio; alle partijen van mogelijke betekenis worden verbonden in een samenwerkingsverband. Deze regionale bewegingen worden steeds talrijker, waardoor partijen elkaar beter vinden. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De stichting kent een duidelijke structuur. Alle activiteiten van de stichting worden zorgvuldig gecoördineerd. ▪ Er is sprake van continue evaluatie en bijstelling, van het proces (via onderzoeken) maar ook van de materialen (o.a. n.a.v. suggesties van leerkrachten). ▪ Er is zoveel mogelijk contact met alle belanghebbenden.

Bijlage 2: Deelname programma's per provincie

Tabel 3: Deelname aan CMK en Impuls Muziekonderwijs naar CBS achterstandsscore (per provincie)

CBS achterstandsscore		1	2	3	4	5	Totaal
Drenthe	Geen CMK, geen impuls	13%	15%	3%	11%	16%	11%
	Alleen CMK	77%	64%	62%	75%	63%	69%
	Alleen impuls	0%	3%	5%	0%	11%	3%
	Zowel CMK als impuls	10%	18%	30%	14%	11%	17%
Flevoland	Geen CMK, geen impuls	82%	75%	73%	70%	52%	66%
	Alleen CMK	9%	17%	12%	22%	38%	24%
	Alleen impuls	0%	8%	12%	6%	11%	8%
	Zowel CMK als impuls	9%	0%	4%	2%	0%	2%
Friesland	Geen CMK, geen impuls	50%	52%	40%	34%	32%	46%
	Alleen CMK	16%	15%	18%	21%	37%	18%
	Alleen impuls	29%	27%	29%	32%	16%	28%
	Zowel CMK als impuls	5%	6%	13%	13%	16%	8%
Gelderland	Geen CMK, geen impuls	55%	55%	52%	49%	55%	53%
	Alleen CMK	24%	25%	30%	30%	29%	27%
	Alleen impuls	10%	12%	8%	8%	10%	10%
	Zowel CMK als impuls	10%	8%	10%	13%	6%	10%
Groningen	Geen CMK, geen impuls	29%	29%	29%	49%	30%	32%
	Alleen CMK	51%	53%	49%	35%	40%	47%
	Alleen impuls	8%	5%	10%	0%	10%	7%
	Zowel CMK als impuls	12%	13%	12%	16%	20%	14%
Limburg	Geen CMK, geen impuls	50%	62%	58%	54%	52%	55%
	Alleen CMK	5%	6%	19%	15%	19%	13%
	Alleen impuls	38%	27%	19%	28%	23%	26%
	Zowel CMK als impuls	7%	5%	5%	4%	5%	5%
Noord-Brabant	Geen CMK, geen impuls	45%	44%	47%	36%	38%	42%
	Alleen CMK	37%	32%	31%	37%	41%	36%
	Alleen impuls	10%	13%	11%	9%	6%	10%
	Zowel CMK als impuls	9%	12%	11%	17%	15%	13%
Noord-Holland	Geen CMK, geen impuls	55%	56%	59%	53%	46%	53%
	Alleen CMK	19%	16%	22%	22%	34%	24%
	Alleen impuls	20%	20%	13%	16%	8%	15%
	Zowel CMK als impuls	6%	8%	6%	9%	12%	9%
Overijssel	Geen CMK, geen impuls	55%	38%	37%	47%	42%	44%
	Alleen CMK	24%	37%	26%	38%	43%	33%
	Alleen impuls	10%	15%	21%	5%	12%	13%
	Zowel CMK als impuls	11%	10%	16%	10%	3%	10%
Utrecht	Geen CMK, geen impuls	44%	37%	35%	36%	32%	37%
	Alleen CMK	31%	31%	34%	32%	31%	32%
	Alleen impuls	16%	15%	14%	23%	26%	18%
	Zowel CMK als impuls	9%	17%	17%	9%	10%	13%
Zeeland	Geen CMK, geen impuls	44%	40%	47%	55%	15%	42%
	Alleen CMK	15%	25%	19%	19%	30%	21%
	Alleen impuls	27%	19%	26%	23%	20%	23%
	Zowel CMK als impuls	15%	16%	9%	3%	35%	14%
Zuid-Holland	Geen CMK, geen impuls	44%	54%	46%	44%	48%	47%
	Alleen CMK	37%	29%	41%	39%	40%	38%
	Alleen impuls	12%	8%	7%	6%	6%	7%
	Zowel CMK als impuls	7%	10%	6%	10%	7%	8%

Bijlage 3: Geraadpleegde bronnen

- Beekhoven, S., Hoogenboom, A., Hoogeveen, K., Kruiter, K., & Heyden, K. Vander. (2018). *Onderzoek Impuls Muziekonderwijs*. Utrecht: Sardes
- Centraal Bureau voor de Statistiek, (2019, 11 februari). *Achterstandsscores per school, 2018*. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2019/07/achterstandsscores-per-school-2018>
- Commissie Verkenning Muziekonderwijs in het Primair Onderwijs, *Handreiking Muziekonderwijs 2020*, 2014.
- Coppoolse, R. (2018). *Werkregels voor innovatiemanagers*. Proefschrift, Utrecht, maart 2018
- De Graauw & Beemster. (2018). *Impact van Méér Muziek in de Klas*. Onderzoeksrapport
- Deelregeling Cultuureducatie met Kwaliteit in het primair onderwijs Fonds voor Cultuurparticipatie 2013-2016. Stcrt. 2012, nr. 15826
- Deelregeling Impuls Muziekonderwijs PO 2015-2020. Stcrt. 2015, Nr. 34149
- Essen, M. van, Termorshuizen, T. & Broek, A. van den (2019). *Cultuureducatie en muziekonderwijs duurzaam verankerd. Aanvullende analyses Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018*. Onderzoek in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Nijmegen: ResearchNed
- Fonds voor Cultuurparticipatie. (2014). *Tijdelijke Regeling Flankerende Projecten Cultuureducatie met Kwaliteit 2014*
- Fonds voor Cultuurparticipatie. (2018). *Muziek op pabo's*. Planalyse
- Fonds voor Cultuurparticipatie. (2018). *Nieuws*. Nieuws en persberichten. 1659 scholen aan de slag met Impuls muziekonderwijs. Geraadpleegd van: <https://www.cultuurparticipatie.nl/nieuws/1659-scholen-aan-de-slag-met-impuls-muziekonderwijs.htm>
- Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., Donker, A., & Grinten, M. van der. (2014). *Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014)*. Sardes & Oberon, in opdracht van Ministerie OCW
- <https://www.zutphensekoerier.nl/nieuws/algemeen/690492/zesde-convenant-meer-muziek-in-de-klas-lokaal-Inspectie-van-het-Onderwijs>. (2017). *Peil.Kunstzinnige oriëntatie 2015-2016*.
- Miles, M. B., & Seashore Louis, K. (1987). *Research on institutionalisation: a reflective review*. In Miles, M. B., Ekholm, M., & Vandenberghe, R. (eds.). *Lasting school improvement: exploring the process of institutionalization*. Leuven/Amersfoort: Acco
- Ministerie van OCW. *Impuls Cultuuronderwijs; Kamerbrief 687597 (2014, 24 oktober)*.
- Nooij, J., Graauw, C. de, Essen, M. van & Broek, A. van den (2018). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2017-2018. Onderzoek naar de landelijke ontwikkelingen in cultuureducatie sinds 2015-2016 en in relatie tot het programma cultuureducatie met kwaliteit*. Nijmegen: ResearchNed
- Onderwijsraad & Raad voor Cultuur. (2012). *Cultuureducatie: leren, creëren, inspireren!* Den Haag: Onderwijsraad.
- Ploegman, M. (2018). *Belemmeringen voor innovatie in het basisonderwijs – Welke belemmeringen zijn er? Kan het ministerie van OCW belemmeringen verminderen?* Zandvoort, september 2018
- Regeling Professionalisering Cultuuronderwijs PO. Stcrt. 2015, Nr. 21377
- Regeling professionalisering muziekonderwijs op pabo's. Stcrt. 2017, Nr. 17226
- Rijksoverheid. (2019). *Muziek op de basisschool*. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/muziek>
- Schild, van - Mol, T. (2012). *Muziekles op de basisschool: meer en beter?* In T. IJdens, M. Van Hoorn, A. van den Broek, & C. Van Rensen (Reds.), *Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2012. Doelen, middelen, effecten*. (pp. 39-52). Utrecht: Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Schild-Mol, T. van, Mariën, H., Vijfeijken, M. van, & Broekmans, A. (2011). *Muziekeducatie in het primair onderwijs. Een kwantitatieve en kwalitatieve verkenning van de stand van zaken*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Snoek, M., Sligte, H., Eck, E. van, Schriemer, M., & Emmelot, Y. (2014). *Eindrapport kwalitatief onderzoek: Innovatielimpuls Onderwijs*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut
- Stichting Méér Muziek in de Klas. (2017). *Manifest Kwalitatief muziekonderwijs*. Geraadpleegd van: <https://cms.meermuziekindeklas.nl/uploads/pdf/Manifest-kwalitatief-muziekonderwijs.pdf>
- Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019a). *Over Méér Muziek in de Klas Lokaal*. Geraadpleegd van: <https://www.meermuziekindeklas.nl/nl/meer-muziek-in-de-klas-lokaal/>
- Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019a). *Over Méér Muziek in de Klas Lokaal*. Geraadpleegd van: <https://www.meermuziekindeklas.nl/nl/meer-muziek-in-de-klas-lokaal/>

Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019b). Handboek voor meer muziek in de klas. Geraadpleegd van:
<http://handboekvoor.meermuziekindeklas.nl/handboek-voor-meer-muziek-in-de-klas>

Stichting Méér Muziek in de Klas. (2019c). Over Méér Muziek in de Klas. Over ons. Geraadpleegd van
<https://www.meermuziekindeklas.nl/nl/over/>

Wijzigingsregeling professionalisering muziekonderwijs pabo's. Stcrt. 2017, Nr. 70622

Wils, J. (2010). Muziek telt! Onderzoek naar behoefte en imago van muziekonderwijs bij Nederlands publiek (18 jaar en ouder). Amsterdam: Veldkamp.